

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษากระบวนการเรียนรู้การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านศิลปวัฒนธรรม ความเชื่อ และการนำไปใช้ประโยชน์ของประชาชนในชุมชนจังหวัดสมุทรปราการ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี หลักการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยการนำเสนอเป็นหัวข้อดังนี้

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้

2.1.1 ความหมายของการเรียนรู้

2.1.2 ประชญาแนวคิดของการเรียนรู้

2.1.3 กระบวนการเรียนรู้ที่พึงปรารถนาในสังคม

2.1.4 ขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็ง

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.4 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวัฒนธรรม

2.4.1 ความหมายของวัฒนธรรม

2.4.2 ความสำคัญของวัฒนธรรม

2.4.3 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

2.4.4 ลักษณะของวัฒนธรรม

2.4.5 องค์ประกอบของวัฒนธรรม

2.4.6 ประเภทของวัฒนธรรม

2.4.7 การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ

2.6 ความหมายและลักษณะตัวบ่งชี้

2.7 ข้อมูลจังหวัดสมุทรปราการ

2.7.1 อำเภอเมืองสมุทรปราการ

2.7.2 อำเภอพระประแดง

2.7.3 อำเภอบางพลี

2.7.4 อำเภอบางบ่อ

2.7.5 อำเภอพระสมุทรเจดีย์

2.7.6 อำเภอบางเสาธง

2.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.9 บทสรุปจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้

2.1.1 กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมซึ่งค่อนข้างจะถาวรของผู้เรียนที่เกิดจากการฝึกฝนอบรม หรือการมีประสบการณ์ทางตรง หรือประสบการณ์ทางอ้อม กระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียน มุ่งเน้นดับขั้นตอนของการกระทำซึ่งดำเนินต่อเนื่องกันจนผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้จำแนกได้ 2 ระดับ คือ

1) กระบวนการเรียนรู้ระดับพื้นฐาน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อนได้แก่การเรียนรู้สัญญาณ การเรียนรู้สิ่งเร้า การตอบสนอง การเรียนรู้แบบลูกโซ่ การเรียนรู้เชื่อมโยงถ้อยคำ

2) กระบวนการเรียนรู้ระดับสูง เป็นเรียนรู้ที่ซับซ้อน และต้องใช้ความรู้พื้นฐานจากกระบวนการเรียนรู้ระดับพื้นฐาน ได้แก่ การเรียนรู้ การแยกแยะสิ่งเร้า การเรียนรู้มโนคติ การเรียนรู้หลักการ การเรียนรู้การแก้ปัญหา กระบวนการเรียนรู้ มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนรู้ 2 ทางคือ

2.1) ผู้สอนใช้กระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสม กำหนดรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่สมบูรณ์เต็มตามศักยภาพ

2.2) ผู้เรียนมีความสามารถทางกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลายติดตัวไปใช้ในชีวิตจริง

2.1.2 ปรัชญาแนวคิดของการเรียนรู้

1) มนุษย์มีศักยภาพในการเรียนรู้สูง สามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ การเรียนรู้นอกจากจะสร้างสรรค์ภูมิปัญญาให้มนุษย์สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องแล้ว ยังก่อให้เกิดความภาคภูมิใจและความปิติแก่ผู้เรียนรู้อีกด้วย

2) การปฏิรูปการศึกษาควรมุ่งเน้นการแก้ปัญหาคความทุกข์ยากให้แก่คนส่วนใหญ่ของประเทศ โดยกระจายการเรียนรู้ออกจากสถานศึกษาไปสู่ชุมชน หรือคืนการศึกษาให้ชุมชน เพื่อให้การเรียนรู้นั้นตอบสนองความต้องการของชุมชน และทำให้เกิดการสะสมองค์ความรู้ในท้องถิ่น ซึ่งจะเป็พื้นฐานสำหรับการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นและนำไปสู่การปฏิรูปการเรียนการสอนในสถานศึกษา ทั้งยังช่วยให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างชุมชนและสถานศึกษา ต่างฝ่ายต่างช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งซึ่งกันและกันกล่าวคือนักเรียน ครู และชุมชน อยู่ในกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นทั้งผู้สอนและผู้เรียนรู้ไปพร้อมๆ กัน

3) บุคคลและชุมชนมีความหลากหลาย ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ฯลฯ การนำรูปแบบการเรียนรู้ที่ประสบความสำเร็จในชุมชนหนึ่งไปใช้ในอีกชุมชนหนึ่ง หรือการวางแผนจากส่วนกลางแล้วนำไปให้ชุมชนท้องถิ่นปฏิบัติ จึงมักประสบความล้มเหลว นอกจากนี้ปัจจัยทั้งภายในและภายนอกชุมชนยังเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา จึงต้องพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ในแต่ละชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

4) เป้าหมายการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน คือ เพื่อสร้างปัญญาให้คนในชุมชนสามารถพัฒนาตนเอง ครอบครัว และชุมชน ได้อย่างบูรณาการ หรือเพิ่มเสริมสร้างพลังให้คนในชุมชนสามารถพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้มากขึ้น รวมทั้งส่งเสริมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการเชื่อมต่อประสบการณ์ระหว่างบุคคลและชุมชนโดยผ่านกระบวนการกลุ่มและเครือข่ายการเรียนรู้

5) การจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนให้มีคุณภาพ เพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างบูรณาการนั้น มีสาระและขอบเขตกว้างขวาง โดยเฉพาะการเลี้ยงชีพของคนในชุมชน ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากทุกส่วนของสังคม ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน อาทิ นักวิชาการ สถาบันการศึกษา สื่อมวลชน นักธุรกิจองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน ฯลฯ การเรียนรู้ในชุมชนจึงมิได้เกี่ยวข้องกับบุคลากรทางการศึกษาเท่านั้น แต่เป็นการเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่าย

6) การจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนควรนำไปสู่วัตถุประสงค์หลายๆ ประการพร้อมกันๆ กัน เช่น เพื่อสืบค้นผู้นำจิตวิญญาณ สร้างความเข้าใจร่วมกัน สร้างคุณค่าและจิตสำนึกใหม่ ปลุกฝังคุณธรรมและค่านิยมที่ดีงาม เกิดความเอื้ออาทร สร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน สร้างกระบวนการทัศน์ใหม่ (วิธีคิดและวิธีทำงาน) ทราบปัญหาและความต้องการของชุมชน ได้แนวทาง วิธีการ และแผนงานการแก้ปัญหา ได้เริ่มทดลองปฏิบัติ ได้โจทย์วิจัย เกิดการสะสมองค์ความรู้ในท้องถิ่น ได้องค์ความรู้ใหม่ และขยายผลผ่านการสรุปบทเรียนร่วมกัน ได้หลักสูตรท้องถิ่นและนำไปสู่การปฏิรูปการเรียนการสอน ชุมชนมีโอกาสเรียนรู้และจัดการร่วมกัน รวมทั้งสิ่งแวดล้อมได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟู

ดังนั้น ควรเร่งทำการวิจัยและพัฒนาปรัชญาแนวคิด ยุทธศาสตร์ และยุทธวิธีการจัดกระบวนการเรียนรู้ ในชุมชนที่มีคุณภาพ เพื่อให้ชุมชนนำไปใช้เป็นแนวทางในการสร้างรูปแบบการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับสภาพ ปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นได้ด้วยตนเอง

2.1.3 กระบวนการเรียนรู้ที่พึงปรารถนาในสังคม

จากเอกสารบทความทางวิชาการต่าง ๆ ได้กล่าวถึง รูปแบบของการเรียนรู้ (Learning Style) ไว้ว่าไม่มีรูปแบบการเรียนรู้แบบใดแบบหนึ่งที่สมบูรณ์แบบ ที่เหมาะสมในการพัฒนาศักยภาพและ ความสามารถของบุคคล ดังนั้นการจัดการเรียนรู้จึงควรเป็นรูปแบบ กระบวนการเรียนรู้ระดับโลก (Global Learning) ที่เน้นกระบวนการเรียนรู้ แบบมีส่วนร่วม (cooperative learning) กระบวนการของการพึ่งพา ระดับสากล ซึ่งเป็นรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลายและเปิดกว้างสำหรับผู้เรียน เพื่อให้แต่ละคน พัฒนาศักยภาพ และความสามารถของตนอย่างเต็มที่และเหมาะสมที่สุด รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ของ ผู้เรียนที่พึงปรารถนาในสังคม จึงสามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

1) กระบวนการเรียนรู้ที่เป็นส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ผสมผสานทั้งด้านความรู้ความเข้าใจ ทักษะกระบวนการและเจตคติ โดยไม่จำกัดเนื้อหาสาระวิชา ได้แก่ กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม กระบวนการเรียนรู้แบบประสบการณ์กระบวนการทักษะชีวิต กระบวนการ การจัดการ กระบวนการของการอยู่ร่วมในสังคม กระบวนการของการพึ่งพากันในระดับสากล

2) กระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งเฉพาะด้าน ซึ่งอาจจำแนกได้เป็น 3 ด้าน ดังนี้

2.1) กระบวนการทางปัญญา (Cognitive Process) ได้แก่ กระบวนการคิดอย่างมีระบบคิด แบบสร้างสรรค์ คิดมีเหตุผล คิดแบบวิทยาศาสตร์คิดแก้ปัญหา คิดวิเคราะห์ กระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง กระบวนการแสวงหาความรู้ ข้อมูลข่าวสาร และการใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้

2.2) กระบวนการทางปฏิบัติ (Psychomotor Process) ได้แก่ กระบวนการฝึกปฏิบัติทักษะ การทำงาน/การประกอบอาชีพ ทักษะด้านวิทยาศาสตร์และการใช้เทคโนโลยี

2.3) กระบวนการทางความรู้สึก (Affective Process) ได้แก่ กระบวนการพัฒนาความรู้สึก เห็นในคุณค่าของผู้อื่น กระบวนการฝึกเผชิญสถานการณ์จนเกิดจิตสำนึกและคุณธรรม กระบวนการประเมิน ตนเองและยอมรับผู้อื่น

2.1.4 ขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

ขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน มี 5 ขั้นตอน โดยเริ่มจาก “รวมคน ร่วมคิด ร่วม ทำ ร่วมสรุปบทเรียน และร่วมรับผลจากการกระทำ” ถ้าวางจรแห่งการเรียนรู้ของชุมชนใดชุมชนใดเร็วหรือมี พลวัตสูง แสดงว่าชุมชนนั้นมีพลังการเรียนรู้สูง (อดุลย์ วังศรีคุณ, 2543)

1) **รวมคน** ถึงแม้ว่าการจัดการเรียนรู้ต้องยึดหลักว่าทุกคนในชุมชนมีความสำคัญเท่าเทียม กันแต่ในทางปฏิบัติ การจัดการเรียนรู้ในชุมชนที่มีประสิทธิภาพ เกิดประสิทธิผล และทรงพลัง ต้องเริ่มต้นจาก การรวมคนในชุมชนขึ้นเป็นองค์กรชุมชน เพื่อเรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับตนเอง ความสัมพันธ์ของตนเองกับครอบครัว

ชุมชน และสังคม ความรู้และทักษะด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การจัดการ การประกอบอาชีพ ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทย การดำรงชีวิตอย่างมีความสุข ฯลฯ

การรวมคนมีวัตถุประสงค์เพื่อรวม “พลังใจ” เป็นการเสริมใจซึ่งกันและกัน สมาชิกมีความสนใจและมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทำให้เกิดจิตสำนึกร่วมในการแก้ปัญหาและพัฒนาท้องถิ่น เกิดความรัก ความสามัคคี และความเอื้ออาทร องค์กรชุมชนที่มีสมาชิกหลากหลาย ทั้งเพศ วัย และอาชีพ ถ้าปรึกษาหารืออย่างต่อเนื่อง องค์กรชุมชนนั้นย่อมมีความเข้มแข็งจำนวนองค์กรในชุมชนจะมีเท่าใดก็ได้ คนๆ หนึ่งอาจเป็นสมาชิกหลายองค์กร เช่น เป็นทั้งสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรปลอดสารพิษ กลุ่มป่าชุมชน ฯลฯ ถ้ามีจำนวนองค์กรในชุมชนมาก แสดงว่าชุมชนนั้นเข้มแข็ง เพราะมีจำนวนผู้นำมาก ทำให้เกิดกลุ่มผู้นำติดตามมา ซึ่งเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญที่สุดของชุมชน

เพื่อกระตุ้นให้เกิดการระดมทุนทางสังคมจากภายในชุมชน ควรสร้างกิจกรรมที่ทุกคนในชุมชนสามารถมีส่วนร่วมได้ เช่น การออมทรัพย์ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การฟื้นฟูประเพณีพื้นบ้านและประวัติศาสตร์หมู่บ้าน เป็นต้น หรือทำให้เกิดการเชื่อมต่อองค์กรต่างๆ ในชุมชนเข้าด้วยกัน เช่น กลุ่มป่าชุมชน-กลุ่มสมุนไพร กลุ่มออมทรัพย์-กลุ่มแปรรูปอาหาร หรือกลุ่มวัฒนธรรม-วัด-โรงเรียน เป็นต้น

การเชื่อมต่อองค์กรในชุมชนกับองค์กรภายนอกเป็นการระดมทุนทางสังคมจากภายนอกชุมชน ซึ่งมีความสำคัญกว่าการระดมเงินทุน เนื่องจากแต่ละองค์กรมีศักยภาพ (จุดแข็ง) ที่แตกต่างกัน ถ้าองค์กรชุมชนใดสามารถเชื่อมต่อกับองค์กรภายนอกได้ เช่น กลุ่มป่าชุมชน-กลุ่มสมุนไพร-คณะวนศาสตร์ กลุ่มออมทรัพย์-กลุ่มแปรรูปอาหาร-กรมส่งเสริมการเกษตร-สหกรณ์ หรือกลุ่มวัฒนธรรม-วัด-โรงเรียน-สถาบันอุดมศึกษา ย่อมช่วยให้ทุกฝ่ายมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น เพราะต่างฝ่ายก็มีศักยภาพที่จะเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่กันและกัน

การรวมคนเป็นกลุ่มและการเชื่อมต่อองค์กรเป็นเครือข่ายสามารถกระทำได้หลายวิธี ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในแต่ละท้องถิ่น วิธีที่ได้รับความนิยมได้แก่ การจัดเวที อาจเรียกว่าเวทีชาวบ้าน หรือเวทีประชาคม เป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคม แล้วนำประเด็นที่ชุมชนให้ความสนใจมาเป็นเครื่องมือในการรวมคนและการสืบค้นผู้นำ จิตวิญญาณ เช่น การเลี้ยงชีพ ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหายาเสพติด การรักษาสุขภาพ พิธีกรรมและประเพณี ดนตรีพื้นบ้าน ประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นต้น

เวทีหลายแห่งใช้ผู้นำในชุมชนเป็นเครื่องมือในการรวมคน อาจเป็นพระภิกษุ ครู หมอพื้นบ้าน ผู้นำจิตวิญญาณด้านพิธีกรรม หรือผู้นำภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งผู้นำเหล่านี้มักเป็นผู้นำตามธรรมชาติ ซึ่งมีคุณธรรม ซื่อสัตย์ เสียสละ อดทน อดกลั้น และมีจิตใจอาสาสมัคร

ในบางกรณี องค์กรจากภายนอก โดยเฉพาะหน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน เข้าไปกระตุ้นให้คนในชุมชนรวมตัวกัน เช่น กรมการพัฒนาชุมชน และกรมส่งเสริมการเกษตร เข้าไปจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มอาชีพ องค์กรพัฒนาเอกชนกระตุ้นให้รวมตัวกันเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ส่วนภาคธุรกิจที่มีบทบาทเด่นชัด ได้แก่ บริษัทบางจากฯ ที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมตัวกันทำธุรกิจค่าน้ำมัน เป็นต้น

การจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนใช้คนเป็นทั้งปัจจัยและเป้าหมายการเรียนรู้ ดังนั้น การรวมคนจึงเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุด ถ้าใช้ความคิดเป็นเครื่องมือในการรวมคนจะสามารถรวมพลังใจของผู้นำจิตวิญญาณ

ได้เป็นอย่างดี ทำให้ได้คนที่มีคุณภาพ มีพลัง และรวมตัวกันอย่างยั่งยืน ซึ่งจะส่งผลให้การดำเนินงานในขั้นต่อไปประสบความสำเร็จ

ถ้าการรวมคนใช้ผลประโยชน์เป็นตัวล่อ อาจได้คนจำนวนมากในระยะเวลานั้น แต่จะได้เฉพาะกาย ไม่ได้ใจ และมักได้คนที่ไม่มีความยั่งยืน ซึ่งเป็นวิธีการที่หน่วยงานของรัฐส่วนใหญ่นิยมใช้ ซึ่งทำให้ระบบคิดของชุมชนในการพึ่งตนเองถูกทำลาย

2) **ร่วมคิด** มีวัตถุประสงค์เพื่อระดม “พลังความคิด” ให้รู้แจ้งแทงตลอด โดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการระดมสมอง เพื่อระดมความคิด สร้างความเข้าใจร่วมกัน ปรับกระบวนการทัศน์ สร้างวิสัยทัศน์ร่วม แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาและโอกาสอย่างรอบด้าน จัดลำดับความสำคัญของปัญหา (เรียนรู้อะไร) กำหนดแนวทาง วิธีการ และแผนงานในการแก้ปัญหา (เรียนรู้อะไร เรียนรู้กับใคร เรียนรู้ที่ไหน)

3) **ร่วมทำ** มีวัตถุประสงค์เพื่อรวม “พลังการจัดการ” ดำเนินงานตามแผนงานที่กำหนด โดยใช้หลักสหกรณ์ ใช้การฝึกฝนจากการทดลองปฏิบัติ ใช้การปฏิบัติในพื้นที่จริง กิจกรรมจริง สถานการณ์จริง เสริมด้วยหลักการ ทฤษฎี เทคโนโลยี และระบบการบริหารจัดการที่ดี ซึ่งการแบ่งบทบาท หน้าที่ และความรับผิดชอบทางภาคีการพัฒนาต่างๆ อย่างเหมาะสม ย่อมทำให้การใช้ทรัพยากรเกิดประสิทธิผล

4) **ร่วมสรุปบทเรียน** มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้าง “พลังภูมิปัญญา” โดยเริ่มจากการประเมินตนเอง และประเมินผลงาน โดยผ่านกระบวนการกลุ่มและเครือข่ายการเรียนรู้ ทำให้เกิดการเชื่อมต่อกันระหว่างความรู้ และประสบการณ์ นำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ของตนเอง จากนั้นเผยแพร่องค์ความรู้ผ่านสื่อต่างๆ (เอกสาร วิทยุ โทรทัศน์) ไปสู่องค์กรชุมชนอื่นๆ

5) **ร่วมรับผลจากการกระทำ** มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้าง “พลังปิติ” โดยการยกย่อง ชื่นชม และให้กำลังใจคนที่เสียสละและทำงานให้กับชุมชนและสังคม ทำให้เกิดความภาคภูมิใจและมีความสุขจากการทำงานร่วมกัน ส่วนผลจากการกระทำอาจได้รับในมิติที่แตกต่างกัน เช่นสมาชิกองค์กรชุมชนได้รับผลทางด้านเศรษฐกิจ นักเรียนได้เรียนรู้ศักยภาพของท้องถิ่นซึ่งนำไปสู่การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และการปฏิรูปการเรียนการสอนในสถานศึกษา

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็ง

ลักษณะที่สำคัญของชุมชนเข้มแข็ง มีดังนี้

- 1) สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและชุมชนที่จะแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง
- 2) สมาชิกของชุมชนพร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของตนและชุมชน
- 3) มีกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหว

4) มีกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนเป็นวิถีของชุมชน ภายใต้การสนับสนุนของผู้นำองค์กรชุมชน ในลักษณะเปิดโอกาสให้กับสมาชิกทั้งหมดเข้ามามีส่วนร่วมโปร่งใส และพร้อมที่จะให้ตรวจสอบ

5) สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน

6) มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วยการพัฒนาทุก ๆ ด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุก ๆ คน และมุ่งหวังการพัฒนาการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

7) การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด ไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป

กล่าวโดยสรุป ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง โดยสรุป 4 ประการ คือ

1) เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning Community) กล่าวคือ การที่ชุมชน มีการเรียนรู้ และรู้เท่าทันข่าวทั้งเศรษฐกิจสังคม การเมือง รวมทั้งการที่ชุมชนมีการเพิ่มพูนความรู้ในด้านต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ

2) เป็นชุมชนที่มีการจัดการตนเอง (Community Management) ด้วยระบบการบริหารจัดการในกิจกรรมที่สำคัญ 4 ประการ คือ การวางแผน การจัดกระบวนการขององค์กรภายในชุมชน การลงมือปฏิบัติตามแผนงาน และมีการประเมินผล

3) เป็นชุมชนที่มีจิตวิญญาณ (Spirituality) กล่าวคือ ชุมชนมีจิตสำนึก มีจิตวิญญาณ ซึ่งอาจหมายถึงความภักดี ความรัก ความห่วงหา ความรู้สึกเป็นเจ้าของในชุมชน โดยมีสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกันในชุมชน

4) เป็นชุมชนที่มีสันติภาพ (Peaceful) กล่าวคือ เป็นชุมชนที่มีความสงบสุขและคนในชุมชนมีจิตใจที่เยือกเย็น มีคุณภาพ และมีคุณธรรม (คณอนุกรรมการเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤตภาคใต้. 2546)

ชุมชนเข้มแข็ง หมายถึง ชุมชนที่มีลักษณะดังนี้ (1) ชุมชนมีการแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์สิ่งดี หมายถึง สมาชิกของชุมชนร่วมกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้และ/หรือสร้างสรรค์สิ่งดีงามในด้านต่าง ๆ ในชุมชน (2) ชุมชนมีความเป็นปึกแผ่น หมายถึง สมาชิกของชุมชนมีความผูกพันและความสัมพันธ์ที่ดี มีความสามัคคีและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน สมาชิกเห็นประโยชน์ของกลุ่มมากกว่าประโยชน์ส่วนตน (3) ชุมชนพึ่งตนเองได้ หมายถึง สมาชิกชุมชนสามารถร่วมกันตัดสินใจในการดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนด้วยตัวเองของชุมชนเองโดยอิสระ ปราศจากการควบคุมบังคับจากภายนอก และมีอำนาจต่อรองกับภายนอกชุมชน (4) ชุมชนมีผู้นำตามธรรมชาติ หมายถึง มีผู้นำเกิดขึ้นในขณะที่เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง (อดุลย์ วังศรีคุณ, 2543)

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นคำที่ใช้ในความหมายที่ตรงกับภาษาอังกฤษที่ว่า “Folk Wisdom” หรืออาจเรียกว่า “Indigenous Knowledge” ซึ่งมีหน่วยงานและนักวิชาการได้ให้ความหมายของคำว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ต่างๆ นานาสรุปได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษาสังเกตคิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้อะเอียดหลายๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาจากกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมชุมชนและในตัวของผู้รู้เองหากมีการสืบค้นเพื่อศึกษาและนำมาใช้จะเป็นที่รู้จักจนเกิดการยอมรับการถ่ายทอดและพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นทั้งองค์ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ และประสบการณ์ของคนในท้องถิ่นนั้นๆ ที่นำมาประยุกต์ใช้ในการ ดำรงชีวิตตลอดจนถึงการแก้ปัญหาให้เหมาะสมกับกาลสมัยที่ได้รับการสั่งสมและถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานเพื่อแก้ปัญหาในการ ดำเนินชีวิตจนเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของธรรมชาติและสังคมที่อยู่ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากการกลั่นกรองประสบการณ์ของชาวบ้านซึ่งเกี่ยวกับความเป็นจริงทางสังคมในวิถีชีวิตแบบพื้นบ้านมีมรดกทางวัฒนธรรมเป็นแนวทางพื้นฐานทำให้ชาวบ้านเข้าใจความเป็นจริงของชีวิต (ทรงคุณ จันทจร และคณะ, 2552: 28-31)

วิชิต นันทสุวรรณ (2528: 8-10) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะ 3 ประการ คือ

- 1) การถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างวัย
- 2) การเกี่ยวข้องกับสถาบันต่างๆ ในหมู่บ้าน
- 3) การเรียนรู้เชิงประจักษ์

เอี่ยม ทองดี (2537: 5 - 6) ภูมิปัญญาเป็นนามธรรมประกอบด้วยความคิด ความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม ความเห็น ความสามารถ และความฉลาดไหว ลักษณะภูมิปัญญา มี 2 ลักษณะ ได้แก่ ภูมิปัญญาที่มีลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำรงชีวิตเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่า และความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวันและภูมิปัญญาที่มีลักษณะที่เป็นรูปธรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่างๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร ทัศนกรรม ศิลปะดนตรี และอื่นๆ (สามารถ จันทรสุรีย์, 2534: 12) ซึ่งสะท้อนออกมาเป็น 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันคือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช และธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับคนอื่นๆ ที่อยู่ร่วมกันในสังคมหรือในชุมชน และความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย

นิตี เอียวศรีวงศ์ (2536: 3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญอย่างน้อย 4 ประการ คือ

- 1) ความรู้และระบบความรู้ที่ชาวบ้านมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ เป็นระบบความรู้ที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์
- 2) การสั่งสมและการกระจายความรู้ ภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสมและกระจายความรู้ซึ่งความรู้นั้นไม่ได้ลอยอยู่เฉยๆ แต่ถูกนำมาบริการคนอื่น
- 3) การถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาชาวบ้านไม่ได้มีสถาบันถ่ายทอดความรู้แต่มีกระบวนการถ่ายทอดที่ซับซ้อน
- 4) การสร้างสรรค์และปรับปรุง ระบบความรู้ของชาวบ้านไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่ถูกปรับเปลี่ยนมาตลอดโดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้านเอง

มณีนีภา ชุตินบุตร (2538: 21) ประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นแบ่งได้ 4 กลุ่ม ประกอบด้วย

- 1) คติ ความคิด ความเชื่อ และหลักการเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่ถ่ายทอดกันมา
- 2) ศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา
- 3) การประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย
- 4) แนวคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในชุมชนเป็นอิทธิพลของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

นิคม ชมพูลอง (2542: 131) แบ่งประเภทภูมิปัญญาไว้เป็น 3 ด้าน ประกอบด้วย

- 1) ภูมิปัญญาที่เกิดจากการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและ สิ่งเหนือธรรมชาติ หมายถึง การที่คนในชุมชนท้องถิ่นจัดวางอธิบายตนเองกับธรรมชาติและ สิ่งเหนือธรรมชาติในลักษณะการพึ่งพาพิธีกรรมต่างๆ
- 2) ภูมิปัญญาที่เกิดจากการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับงาน หมายถึง การที่คนประพฤติปฏิบัติตัวกันทั้งในระดับครอบครัวและชุมชนซึ่งแสดงให้เห็นได้ในรูปของคำสอนหรือวิถีประจำของชุมชน
- 3) ภูมิปัญญาที่เกิดจากการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับการทำมาหากิน ได้แก่ การประกอบอาชีพ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพ อาทิเช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน การรักษาโรค การใช้น้ำ การอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชน

รัตน์ะ บัณฑิต (2539: 10) แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ประกอบด้วย

- 1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับมนุษย์กับมนุษย์
- 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ
- 3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับมนุษย์กับประสบการณ์

สถาบันราชภัฏนครปฐม (2545: ฉ-ช) แบ่งภูมิปัญญาตามอาชีพได้ 10 ด้าน ได้แก่

- 1) ด้านเกษตรกรรม เช่น การเพาะปลูก การขยายพันธุ์พืช การเลี้ยงสัตว์ การเกษตรผสมผสาน การทำไร่นาสวนผสม การปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร
- 2) ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เช่น การจักสาน (ทอสี สานกระดัง กระจับขั่ว แห อวน ฯลฯ) การช่าง (ช่างตีมีด เหล็ก ขวาน ปั่นโอง ฯลฯ) การทอผ้า (ผ้าไหม ผ้าลายซิด การทอผ้ามัดหมี่ ฯลฯ) การแกะสลัก
- 3) ด้านการแพทย์แผนไทย เช่น หมอสมุนไพร หมอยากลางบ้าน หมอหมวด แผนโบราณ หมอยาหม้อ
- 4) ด้านการจัดทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ชายป่าชายเลน การจัดการป่าต้นน้ำและป่าชุมชน
- 5) ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน เช่น ผู้นำในการจัดกองทุนของชุมชน ผู้นำในการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาล ผู้นำในการจัดระบบสวัสดิการและบริการชุมชน
- 6) ด้านศิลปกรรม เช่น วาดภาพ (จิตรกรรม) การปั้น (ประติมากรรม) นาฏศิลป์ ดนตรีการแสดงและการละเล่นพื้นบ้าน นันทนาการ
- 7) ด้านภาษาและวรรณกรรม เช่น ความสามารถในการอนุรักษ์ และสร้างผลงานด้านภาษา วรรณกรรมท้องถิ่น การจัดทำสารานุกรมภาษา หนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่างๆ
- 8) ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี เช่น ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อ และประเพณีที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางเศรษฐกิจ สังคมการถ่ายทอดวรรณกรรม คำสอน การประยุกต์ประเพณีบุญ

9) ด้านโภชนาการ เช่น ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหารและยา ให้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนผลิตเป็นสินค้าและบริการส่งออกที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมาก

10) ด้านองค์กรชุมชน เช่น ร้านค้าชุมชน ศูนย์สาธิตการตลาด กลุ่มออมทรัพย์ องค์กรด้านการตัดเย็บเสื้อผ้า กลุ่มจักรยาน กลุ่มทอผ้า กลุ่มทอเสื่อ กลุ่มตีมีด ตีชวาน เครื่องมือที่ทำจากเหล็ก กองทุนสวัสดิการชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

สามารถ จันทรสุรีย์ (2534: 14) แบ่งตามวิธีการถ่ายทอดเป็นแบบลายลักษณ์อักษรกับไม่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยมีองค์ประกอบในการถ่ายทอด คือ

- 1) องค์คติ (Concepts) ได้แก่ ความเชื่อ ความคิดความเข้าใจ อุดมการณ์ต่าง ๆ
- 2) องค์พิธีการ (Usage) ได้แก่ ขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งแสดงออกในรูปพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีแต่งงาน พิธีการตั้งศพ การแต่งกาย
- 3) องค์วัตถุ (Instrumentary and symbolic objects) ได้แก่ สิ่งประดิษฐ์ที่มีรูปร่างสามารถจับต้องได้ เช่น ผลิตผลทางศิลปกรรม งานฝีมือ และองค์วัตถุที่ไม่มีรูปร่างแต่เป็นเครื่องแสดงสัญลักษณ์ความหมายต่างๆ

2.4 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวัฒนธรรม

“วัฒนธรรม” ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า “Culture” และ “Cultural” โดยมีรากศัพท์มาจากคำในภาษาฝรั่งเศสซึ่งดัดแปลงมาจากภาษาละตินว่า “Cultura” แปลว่าการเพาะปลูกและบำรุงให้เจริญงอกงาม ซึ่งกลุ่มเกษตรกรในทวีปยุโรปใช้มาตั้งแต่อดีต ต่อมาจึงได้เปลี่ยนเป็นความเจริญทางด้านต่างๆของมนุษย์ (กรมศิลปากร, 2542: 37) วัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของมนุษย์ซึ่งทำให้สังคมมนุษย์ได้ชื่อว่าเป็นสังคมวัฒนธรรม (Socio – cultural) ซึ่งมีความหมายว่าสังคมที่มีวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดสภาพหรือลักษณะของสังคม วัฒนธรรมจะเป็นแบบแผนในการปฏิบัติในการดำรงชีวิตและการดำเนินชีวิตของคนในสังคมจะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมหรือความประพฤติของมนุษย์ในแต่ละสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์มีความแตกต่างไปจากสิ่งมีชีวิตประเภทอื่น ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้เกิดความแตกต่างในสังคมของมนุษย์ด้วยกันอีกด้วย ดังนั้นถ้าเปรียบสังคมมนุษย์เป็นร่างกาย วัฒนธรรมของสังคมก็จะเปรียบเสมือนกับเป็นวิญญาณของสังคมนั้น

คำว่า“วัฒนธรรม”เป็นคำที่พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ ได้ประพันธ์ทรง บัญญัติขึ้น โดยนำคำภาษาบาลีมารวมกับคำภาษาสันสกฤตคือ“วัฒนธรรม” มาจากคำว่า“วฒฺน” ในภาษาบาลีซึ่งแปลว่าความเจริญงอกงามและ“ธรรม” มาจากคำว่า“ธรม” ในภาษาสันสกฤต แปลว่าสภาพที่เป็นอยู่จริงรวมแล้ว

หมายถึง สภาพที่แสดงถึงความเจริญงอกงามหรือความมีระเบียบวินัยและนำมาใช้ในทางราชการครั้งแรกในพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2483 และนิยมใช้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน (คณะกรรมการจัดทำหนังสือวิถีสถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2543: 57)

2.4.1 ความหมายของวัฒนธรรม

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม นักวิชาการได้ให้ความหมายของ “วัฒนธรรม” ไว้หลายท่านทั้งความหมายที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันและแตกต่างกันดังนี้

ศรีศักร วัลลิโคม และสุจิตต์ วงษ์เทศ (2532) ได้กล่าวถึงความหมายของวัฒนธรรมว่าวัฒนธรรมในสังคมไทยนั้นมีหลากหลาย แต่อาจแสดงผลต่างอย่างชัดเจน 2 ความหมาย คือ

1) วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่ดีงามและที่มีคุณค่า ซึ่งคนในสังคมประพฤติปฏิบัติหรือแสดงออก มาช้านานในลักษณะที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณี และศิลปกรรมอันมีทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมที่ควรแก่การอนุรักษ์

2) วัฒนธรรม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์คิดขึ้น และสร้างขึ้นมาเพื่อดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันภายในสังคม ทั้งเป็นสิ่งที่มิระเบียบแบบแผน และมีรูปแบบเป็นที่ยอมรับกันภายในสังคมนั้นๆซึ่ง ในทัศนะของบุคคลภายนอกแล้วจะมีความเป็นเอกลักษณ์ (ศรีศักร วัลลิโคม และสุจิตต์ วงษ์เทศ, 2532: 12)

เสฐียร โกเศศ (พระยาอนุমানราชชน) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่าวัฒนธรรมไว้หลายแนวดังนี้

1) วัฒนธรรมคือสิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุงหรือผลิตสร้างขึ้นเพื่อความเจริญงอกงามในวิถีแห่งชีวิตของส่วนรวม

2) วัฒนธรรมคือวิถีแห่งชีวิตของมนุษย์ในส่วนรวมที่ถ่ายทอดกันได้เอาอย่างกันได้

3) วัฒนธรรมคือสิ่งอื่นที่เป็นผลผลิตของส่วนรวมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อนสืบทอดเป็นประเพณีกันมา

4) วัฒนธรรมคือความคิดความรู้สึกความประพฤติและกิริยาอาการหรือการกระทำใดๆของมนุษย์ในส่วนรวมคงรูปเป็นพิมพ์เดียวกันและแสดงออกมาให้ปรากฏเป็นภาษาศิลปะความเชื่อถือระเบียบประเพณีเป็นต้น

5) วัฒนธรรมคือมรดกแห่งสังคมซึ่งสังคมรับมาและรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม

อมรา พงศาพิชญ์ ให้ความหมายว่าวัฒนธรรมคือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นกำหนดขึ้นมิใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ คำว่าสิ่งในที่นี้หมายถึงวัตถุก็ได้หมายถึงพฤติกรรมก็ได้ หมายถึงแนวความคิดก็ได้หรือจะหมายถึง

วิธีการทำอะไรก็ได้รวมเข้าด้วยกันหมด การรวมหลายสิ่งหลายอย่างเข้าไว้ด้วยกันเช่นนี้อาจจะเรียกรวมกันว่าระบบ ฉะนั้นวัฒนธรรมก็คือระบบในสังคมมนุษย์สร้างขึ้นไม่ใช่ระบบที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติตามสัญชาตญาณ (อมรา พงศาพิชญ์, 2541: 1)

งามพิศ สัตย์สงวน ได้ให้ความหมายของคำว่า วัฒนธรรมว่าเป็น พฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ มนุษย์เริ่มเรียนรู้สิ่งต่างๆรอบตัว เริ่มตั้งแต่เกิดไปเรื่อยๆ จนวันตาย วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มิได้อยู่แล้วก่อนเราเกิด เราเกิดมาในวัฒนธรรมใดก็เรียนรู้สิ่งต่างๆ ใน วัฒนธรรมนั้น การที่ประชากรของสังคมต่างๆ มีพฤติกรรมอย่างเดียวกันแตกต่างกันไปนั้น เพราะมีการเรียนรู้ต่างกันไปตามวัฒนธรรมของตน การกระทำดังกล่าวทำให้สังคมต่างๆ แตกต่างกันไป การเรียนรู้ดังกล่าวรวมถึงการเรียนรู้แบบรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวด้วย โดยผ่านสื่อกลางที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ ทางสังคมที่แตกต่างกันไปเป็นต้น สิ่งที่มนุษย์เรียนรู้ ล้วนเป็นวัฒนธรรมทั้งสิ้น การอบรมสั่งสอนโดยสื่อที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ตาม ย่อมจะมีอิทธิพลต่อปัจเจกชนในสังคม ไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อมก็ตาม (งามพิศ สัตย์สงวน, 2543: 27-28)

จางง์ อติวัฒนธรรม และคณะ (2540: 15) ได้ให้ความหมาย “วัฒนธรรม” ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่สร้างขึ้นอย่างมีระบบประกอบด้วย การกระทำ (แบบแผนของพฤติกรรม) วัตถุ (เครื่องมือเครื่องใช้หรือสิ่งที่ใช้สร้างเครื่องมือเครื่องใช้) ความคิด (ความเชื่อความรู้) และความรู้สึก (เจตคติ ค่านิยม) ที่แสดงออกให้เห็นอย่างชัดเจน วัฒนธรรมเป็นผลงานที่มาจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์และมีลักษณะชัดเจน ดังนั้นจึงสามารถถ่ายทอดจากคนหนึ่งไปสู่คนอื่นได้ง่าย

เอ็ดเวิร์ด บี. ไทเลอร์ (Edward B. Tylor) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ (อ้างถึงใน ณรงค์ เสียงประชา, 2541: 46)

จากความหมายต่างๆข้างต้นดังกล่าวมาอาจสรุปได้ว่า “วัฒนธรรม” หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นและเป็นที่ยอมรับร่วมกันในสังคมในการที่จะนำมาใช้เป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตเพื่อความเจริญรุ่งเรืองและเพื่อความมั่นคงของสังคมเนื่องจากวัฒนธรรมเปรียบดั่งระบบสัญลักษณ์หนึ่งซึ่งสมาชิกของสังคมตกลงร่วมกัน หากจะเปรียบกับวัตถุแล้ววัฒนธรรมไม่ใช่ธาตุแท้ แต่เป็นสารผสม ทรงตัวอยู่ได้ด้วยอาศัยเหตุปัจจัยซึ่งหลังไหลถ่ายเทและมีการเปลี่ยนแปลงได้ โดยทั่วไป วัฒนธรรมหนึ่งๆ จะแพร่กระจายไปยังแหล่งอื่นๆ โดยยึดหลักว่าวัฒนธรรมคือความคิด พฤติกรรมของมนุษย์ที่จะติดต่อบุคคลและสามารถถ่ายทอดยั่งรุ่นสู่รุ่นได้

2.4.2 ความสำคัญของวัฒนธรรม

จากศึกษาความสำคัญเกี่ยวกับวัฒนธรรมมีผู้กล่าวไว้เอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความสำคัญของวัฒนธรรมหลายท่าน ซึ่งมีดังต่อไปนี้

กรมศิลปากรได้กล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมไทยไว้ว่า ชาติไทยเป็นชาติที่มีมรดกทางวัฒนธรรมอันแสดงถึงเอกลักษณ์ของชาติหลายประการที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักดิ์ศรีของชาติ เป็นเครื่องมือที่ช่วยในการพัฒนาจิตใจ เศรษฐกิจและสังคมอันจะเป็นผลให้เกิดการพัฒนาและความมั่นคงทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของประเทศชาติฉะนั้น วัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องที่ทุกคนในชาติควรได้ร่วมมือกันทำนุบำรุงรักษา ส่งเสริมและเผยแพร่ให้ดำเนินไปอย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพ เพื่อให้วัฒนธรรมของชาติได้คงอยู่สืบไปอีกนานเท่านาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ได้ทรงพระราชทานพระบรมราโชวาทไว้ว่า “งานด้านการสร้างสรรค์ความเจริญทางปัญญาและทางจิตใจ ซึ่งเป็นต้นเหตุและองค์ประกอบ” (กรมศิลปากร, 2532: 51)

อานนท์ อภาภิรมย์ ได้เห็นความเห็นว่าลักษณะที่สำคัญของวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมเป็นแนวทางแห่งพฤติกรรม อันเกิดจากการเรียนรู้ คือ สามารถเรียนรู้กันได้ (Learned Way of Behavior) มิใช่เกิดขึ้นเองโดยปราศจากการเรียนรู้มาก่อน เพราะมนุษย์มีสมองอันทรงคุณภาพ จึงทำให้สามารถรู้จักคิด ถ่ายทอด และเรียนรู้ ขบวนการดังกล่าว เกิดขึ้นจากการที่มีบุคคลมีการติดต่อกับบุคคลอื่น ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม วัฒนธรรม มีลักษณะเป็นมรดกแห่งสังคมเป็นผลของการถ่ายทอดการเรียนรู้ และยังเป็นเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการดังกล่าวคือ การสื่อสารโดยใช้สัญลักษณ์ (Symbolic Communication) ได้แก่ การที่มนุษย์มีการใช้ภาษาเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดวัฒนธรรม จากรุ่นก่อนมายังคนรุ่นหลัง มีลักษณะเป็นวิถีชีวิต (Way of Life) หรือแบบแผนการดำเนินชีวิต (Design for Living) เป็นสิ่งที่ไม่คงที่ สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์ (อานนท์ อภาภิรมย์, 2525: 43)

สรุปความสำคัญของวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรมเป็นแนวทางแห่งพฤติกรรม อันเกิดจากการเรียนรู้ คือ สามารถเรียนรู้กันได้ จึงทำให้สามารถรู้จักคิด ถ่ายทอด และเรียนรู้ ขบวนการดังกล่าว เกิดขึ้นจากการที่มีบุคคลมีการติดต่อกับบุคคลอื่น ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ช่วยให้คนเป็นมนุษย์อย่างจริง และยังมีวัฒนธรรมมากเพียงใด ก็ยิ่งแสดงถึงความเจริญมากเพียงนั้นชาติใดมีวัฒนธรรมสูง ชาตินั้นจะยืนนาน

2.4.3 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

อมมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ (2532: 25-31) ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1) วัฒนธรรมในลักษณะขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณีคือข้อตกลงอย่างไม่เป็นทางการร่วมกันของสมาชิกในสังคม ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เกี่ยวกับพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัติ ทั้งในระดับบุคคลและระดับสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่คนรุ่นหลังเรียนรู้และสืบทอดมาจากคนรุ่นก่อน เช่น การถอดรองเท้าก่อนเข้าบ้าน การแสดงความเคารพต่อผู้อาวุโสกว่า ส่วนความเชื่อหมายถึง ความเชื่อทางศาสนา หรือความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ภูตผีปีศาจ เป็นต้น

ซึ่งความเชื่อดังกล่าวมีความสำคัญมากต่อวัฒนธรรม เพราะเป็นสิ่งกำหนดขนบธรรมเนียมประเพณี และ พฤติกรรมของสมาชิกในสังคม

2) วัฒนธรรมในลักษณะสิ่งประดิษฐ์และสถาปัตยกรรม ทั้งวัฒนธรรมที่ค้นพบ สมัยก่อน ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุต่าง ๆ วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมมนุษย์ ที่ได้จัดสรรขึ้นเพื่อใช้ในการ ดำรงอยู่ สามารถจำแนกได้เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ เป็นวัฒนธรรมที่ก่อประโยชน์ในด้านความสะดวกสบายทาง กาย อันได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ต่าง ๆ ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ส่วนวัฒนธรรมทางจิตใจ เป็นเครื่อง ที่ก่อให้เกิด ความสุขทางใจ อันได้แก่ ความคิด ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ศีลธรรม เป็นต้น ถึงอย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมทั้งสองประเภทนี้ต่างก็หลอมล้ากันอยู่ แยกแยกไม่ขาดจากกัน และในสังคมหนึ่ง ๆ ก็จะมีวัฒนธรรม ทั้งสองในลักษณะที่สมดุลกัน

2.4.4 ลักษณะของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมมีลักษณะสำคัญหลายประการดังนี้

- 1) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นไม่ใช่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์และสังคม
- 2) วัฒนธรรมเป็นผลรวมของแบบแผนในการดำรงชีวิตหรือวิถีชีวิตหลายประการของมนุษย์
- 3) วัฒนธรรมเป็นของสังคมส่วนรวมไม่ใช่ของบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น
- 4) วัฒนธรรมเป็นสิ่งจำเป็นของมนุษย์และสังคมซึ่งต้องมีในทุกๆสังคมมนุษย์และสังคมไม่สามารถดำรงอยู่ได้ถ้าปราศจากวัฒนธรรม
- 5) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้โดยการขัดเกลาทางสังคมและการถ่ายทอดด้วย ภาษาและสัญลักษณ์ต่างๆ
- 6) วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมที่คนรุ่นหนึ่งถ่ายทอดไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง
- 7) วัฒนธรรมเป็นรูปแบบพฤติกรรมในอุดมคติและบรรทัดฐานทางสังคมซึ่งบุคคลต้องปฏิบัติตาม
- 8) วัฒนธรรมเป็นลักษณะที่เหนืออินทรีย์ (The Superorganic) คือสามารถเรียนรู้จากสิ่ง แวดล้อมและเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมกับตัวเองได้ด้วยการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ขึ้นซึ่งจะมีเพียง ในมนุษย์เท่านั้นส่วนสัตว์อื่นจะมีลักษณะอยู่ใต้อินทรีย์คือจะอาศัยการถ่ายทอดทางสายโลหิตหรือกรรมพันธุ์ และสัญชาตญาณไม่สามารถปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับตัวเองได้แต่จะปรับตัวเองให้เข้ากับ สิ่งแวดล้อมเท่านั้น ลักษณะเช่นนี้ทำให้มนุษย์รู้จักการเรียนรู้และทำให้ชีวิตอยู่รอดได้ทั้งทางกายภาพและสังคม

2.4.5 องค์ประกอบของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นผลจากการที่มนุษย์ได้เข้าควบคุมธรรมชาติและพฤติกรรมของมนุษย์ ทำให้เกิดการจัดระเบียบทางสังคม ระบบความเชื่อ ศิลปกรรม ค่านิยมและวิทยาการต่าง ๆ ซึ่งอาจแยกองค์ประกอบของวัฒนธรรมได้เป็น 4 ประการ

- 1) องค์คติ (concept) บรรดาความคิด ความเชื่อ ความเข้าใจ ความคิดเห็น ตลอดจนอุดมการณ์ต่างๆ
- 2) องค์พิธีการ (usage) หมายถึง ขนบธรรมเนียมประเพณีที่แสดงออกในรูปพิธีกรรม
- 3) องค์การ (organization) หมายถึง กลุ่มที่มีการจัดอย่างเป็นระเบียบหรือมีโครงสร้างอย่างเป็นทางการ มีการวางกฎเกณฑ์ระเบียบข้อบังคับและวัตถุประสงค์ไว้อย่างแน่นอน
- 4) องค์วัตถุ (instrumental and symbolic objects) ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุทั้งหลาย เช่น บ้าน โบสถ์ วิหาร รวมตลอดถึงเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ

2.4.6 ประเภทของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมอาจเป็นลักษณะพฤติกรรมของสังคมมนุษย์ที่มีความหลากหลาย เสาวภาไพทยวัฒน์ กล่าวถึง ประเภทของวัฒนธรรม ว่า วัฒนธรรมเป็นเรื่องซึ่งเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของคนไทยในสังคมทั้งทางด้านรูปธรรม และนามธรรม นักสังคมวิทยาจึงได้ให้ความเห็นในการแบ่งประเภทของวัฒนธรรมไว้ 2 ประเภท (เสาวภา ไพทยวัฒน์, 2538: 5) คือ

1) วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกันทางด้านวัตถุ (Material culture) วัฒนธรรมประเภทนี้เน้นในสิ่งที่เป็นรูปธรรมอันเป็นผลผลิตทางปัญญาของคน ซึ่งเป็นที่มาของปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ทุก ด้าน ตั้งแต่การประดิษฐ์คิดค้นรูปแบบการก่อสร้างและวัสดุที่อยู่อาศัย การคิดค้นยารักษาโรคทุกชนิด เครื่องนุ่งห่ม และอาหาร ตลอดจนความคิดทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในยุคปัจจุบัน ซึ่งเป็นพื้นฐานของการประดิษฐ์เครื่องยนตร์ โทรศัพท์ โทรสาร เป็นต้น

2) วัฒนธรรมที่ไม่เกี่ยวข้องกันทางวัตถุ (Non-material culture) วัฒนธรรมประเภทนี้เน้นในสิ่งที่ไม่ใช่รูปธรรม คือ เป็นนามธรรมอันเกิดจากความคิดคำนึงในการอยู่ร่วมกันในสังคมซึ่งเป็นบ่อเกิดของ ภาษา ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี จริยธรรม ค่านิยม ศิลปะ และสุนทรียศาสตร์ เป็นต้น กองวัฒนธรรมกรมศาสนาได้ประมวลไว้ในปี พ.ศ. 2496 ได้แบ่งประเภทของวัฒนธรรมไทยไว้ 4 ประเภท ดังนี้

2.1) คติธรรม คือ วัฒนธรรมเกี่ยวกับหลักการในการดำเนินชีวิต

2.2) เนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมาย ระเบียบประเพณีที่ยอมรับนับถือ

2.3) วัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น บ้านเรือน เครื่องนุ่งห่ม ความเป็นอยู่

2.4) สหธรรม คือ วัฒนธรรมทางสังคม หมายถึง คุณธรรมต่างๆที่ทำให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

ซึ่งกระทรวงวัฒนธรรมอธิบายว่า วัฒนธรรมคือวิถีชีวิตซึ่งมีทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมเป็นสิ่งที่มองเห็นจับต้องได้ การดำเนินงานวัฒนธรรมได้แบ่งประเภทของวัฒนธรรมออกเป็น 5 สาขา โดยอ้างอิงตามยูเนสโก (The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization= UNESCO) ที่ได้มีการประชุมระหว่างชาติเรื่องนโยบายวัฒนธรรมของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ จัดโดยองค์การยูเนสโก ณ กรุงเวนิสปี ปี พ.ศ. 2513 (กระทรวงวัฒนธรรม, 2551: 6) ดังนี้

1) สาขามนุษยศาสตร์ ได้แก่ วัฒนธรรมที่ว่าด้วยขนบธรรมเนียม ประเพณี คุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรม ค่านิยม ศาสนา ปรัชญา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี มารยาททางสังคม การปกครอง กฎหมาย เป็นต้น

2) สาขาศิลปะ ได้แก่ วัฒนธรรมในเรื่องภาษา วรรณคดี ดนตรี ฟิล์ม วิทยุ โทรทัศน์ ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ฯลฯ

3) การจักสาน การทำเครื่องเงิน เครื่องเงิน เครื่องทอง เครื่องถม การจัดดอกไม้ การทำตุ๊กตา การทอเสื่อ การประดิษฐ์ การทอเครื่องปั้นดินเผา ฯลฯ

4) สาขาคหกรรมศิลป์ ได้แก่ วัฒนธรรมในเรื่องอาหาร เสื้อผ้า บ้านยา การดูแลเด็ก การแต่งงาน ครอบครัว ฯลฯ

5) สาขากีฬาและนันทนาการ ได้แก่ วัฒนธรรมในเรื่องการเล่น มวยไทย ฟันดาบสองมือ กระบี่ กระบอง กีฬาพื้นบ้าน ฯลฯ

ปัจจุบันกระทรวงวัฒนธรรมจำแนกวัฒนธรรมออกเป็น 3 ประเภท คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ ซึ่งสามารถจับต้องได้ วัฒนธรรมทางจิตใจไม่สามารถจับต้องได้ และความหลากหลายทางวัฒนธรรม

2.4.7 การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม

นักวิชาการหลายท่านได้แสดงประเด็นต่อความคิดเห็นการอนุรักษ์ทางมรดกวัฒนธรรมไว้หลายประเด็น ซึ่งสรุปได้ การอนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง ความพยายามที่จะรักษาสภาพของวัตถุให้คงอยู่ในสภาพเดิม โดยกาจัดสาเหตุของการเสื่อมสภาพ เพื่อหยุดยั้ง หรือชะลอการเสื่อมสภาพ และป้องกันไม่ให้อัตถุเสื่อมสภาพต่อไป ซึ่งรวมถึงการควบคุมดูแลรักษาวัตถุให้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมไม่เป็นอันตรายต่อวัตถุด้วย การอนุรักษ์มีผลทำให้เกิดความเข้าใจอดีต และเข้าใจวัตถุมากขึ้นโดยทำให้หลักฐานที่มีอยู่บนวัตถุปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน และสงวนรักษาไว้ให้อยู่ในสภาพที่ดี เพื่อการศึกษา และสาธารณะได้ชื่นชม นอกจากนี้บทบาทของการอนุรักษ์ยังต้องทำให้เกิดความสมดุลระหว่างความปรารถนาที่จะเข้าถึงเพื่อชื่นชมศึกษาศิลปะ

โบราณวัตถุ กับความจำเป็นของขบวนการสงวนรักษา ทั้งนี้เพื่อให้มรดกทางวัฒนธรรมได้อยู่รอดไปถึงอนาคต เพื่อคนรุ่นต่อไป ซึ่งการปฏิบัติด้านการอนุรักษ์มี 2 ประการคือ

1) การอนุรักษ์เชิงป้องกัน (Preventive conservation) เป็นขบวนการป้องกันและดูแลรักษาวัตถุให้ปลอดภัยจากอันตรายที่อาจเกิดจากสิ่งแวดล้อม และจากการกระทำของมนุษย์

2) การอนุรักษ์เชิงปฏิบัติการ (Curative conservation) เป็นการปฏิบัติการต่อตัววัตถุ เพื่อกำจัดปัจจัยหรือสาเหตุของการเสื่อมสภาพและยับยั้งไม่ให้วัตถุเสื่อมสภาพต่อไป

การบูรณะซ่อมแซม (Restoration) หมายถึง การพยายามทำให้วัตถุคืนสู่สภาพเดิม(ก่อนการเสื่อมสภาพ) อาจมีการเพิ่มเติมส่วนที่ชำรุดเสียหายไป ซึ่งจะเฉพาะในกรณีที่มีรูปแบบดั้งเดิมอย่างแน่นอน และเมื่อถึงจุดที่สงสัยหรือคาดเดาต้องหยุดทำการต่อเติมซ่อมแซม และในการซ่อมแซมต้องพยายามทำให้สีของส่วนที่ซ่อมแซมคล้ายของเดิมมากที่สุด เพื่อให้คงรูปแบบที่ปรากฏแล้วครบถ้วนและในการบูรณะซ่อมแซมยังทำให้วัตถุแข็งแรงขึ้นด้วย แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องสามารถมองเห็นความแตกต่างระหว่างส่วนที่เป็นของเดิม และส่วนที่ต่อเติมใหม่ ทั้งนี้ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดรูปแบบของวัฒนธรรมสามารถจำแนกได้เป็น 3 ส่วน คือ

1) ปัจจัยภายนอก หมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากสังคมภายนอก และส่งผลเสียหายต่อสังคมใดสังคมหนึ่งในลักษณะการเจ็บป่วยทางวัฒนธรรม เช่น การพัฒนาระบบสารสนเทศทำให้สมาชิกในสังคมต่างๆ ได้รับข้อมูลข่าวสารอย่างมากมาย และรวดเร็ว ส่งผลให้เกิดการเปรียบเทียบ เลียนแบบ และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมในที่สุด

2) ปัจจัยภายใน หมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในสังคม และส่งผลเสียหายต่อวัฒนธรรมดั้งเดิม เช่น การเพิ่มจำนวนของประชากร สถานภาพทางเศรษฐกิจ และการเมือง เป็นต้น

3) ปัจจัยแวดล้อมอื่นๆ หมายความว่ารวมถึงการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับวัฒนธรรมจากปัจจัยต่างๆ ที่ไม่สามารถคาดการณ์ได้ ซึ่งจะส่งผลต่อวัฒนธรรมในลักษณะต่างๆ กันออกไป เช่น การเกิดภัยพิบัติต่างๆ เป็นต้น

สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมฯ ได้เสนอแนวทางการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมมิให้เสื่อมคุณค่าลงโดยการกำหนดกลยุทธ์ในการดำเนินงานให้ได้ผลทั้งระยะสั้นและต่อเนื่องเป็นผลระยะยาวด้วยข้อเสนอแนะจึงมีทั้งสำหรับการปฏิบัติในระยะสั้นและในระยะยาว (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมจังหวัดสมุทรปราการ, 2549: 15-16) ได้แก่

1) การประชาสัมพันธ์ ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติงานยุคประชาธิปไตย ซึ่งเป็นตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 การประชาสัมพันธ์สามารถขยายความรู้และขยายผลการปฏิบัติงานให้ประชาชนส่วนใหญ่รับทราบ ทำให้เกิดความเข้าใจในวัตถุประสงค์ตรงกัน ปฏิบัติงานไปในทิศทางเดียวกัน

การถ่ายเทความรู้ระหว่างส่วนกลางกับท้องถิ่น เมื่อประชาชนมีข้อมูลข่าวสารเท่าเทียมกันสามารถเรียนรู้และร่วมมือกันอนุรักษ์ และการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมไปในแนวทางเดียวกันได้

2) การสร้างจิตสำนึกเป็นการสร้างจิตสำนึกให้ทั้งเจ้าหน้าที่ที่เป็นบุคลากรของรัฐ และประชาชนเห็นคุณค่าของการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมให้ดำรงอยู่ในท้องถิ่นอย่างถาวร แม้ว่าจะมีการถ่ายเททางวัฒนธรรมกันก็ตาม การบูรณะประเพณีวัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจนหายไปจากต้นแบบนั้น เป็นการไม่สมควร นอกจากการพัฒนาแบบค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งต้องสอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจ สังคมและลักษณะทางกายภาพของแต่ละท้องถิ่น เมื่อประชาชนมีจิตสำนึกที่ดีแล้วย่อมระมัดระวังการปฏิบัติงานที่จะมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรม

3) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นของประชาชนทุกคน ดังนั้น การปฏิบัติการใดๆ เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ประชาชนในท้องถิ่นซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ต้องมีส่วนร่วมได้รับรู้ทุกขั้นตอน ในทางปฏิบัติควรให้ผู้ทรงคุณวุฒิ ประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนได้มีส่วนร่วม ทั้งแสดงความคิดเห็นและร่วมปฏิบัติการด้วย เพื่อให้เกิดความรู้สึกว่าได้เป็นเจ้าของร่วมกันจะได้ช่วยกันดูแลรักษาและคุ้มครองวัฒนธรรมต่อไป

4) การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยการดำเนินการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมตามหลักเกณฑ์ ขั้นตอน และวิธีการทางวิชาการ โดยอาจดำเนินการในลักษณะ ดังนี้

4.1) การฟื้นฟูวัฒนธรรม เป็นการนำวัฒนธรรมที่กำลังจะสูญหาย หรือเสื่อมสลายมาทำให้มีความหมาย และสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนในชาติ

4.2) การถ่ายทอดวัฒนธรรม เป็นการนำวัฒนธรรมที่ผ่านการเลือกสรรกลั่นกรองแล้วไปใช้ในกระบวนการให้การศึกษา อันทำให้สมาชิกในสังคมเกิดความเข้าใจ ตระหนักในคุณค่า และนำไปปฏิบัติอย่างเหมาะสม และสอดคล้องกับยุคสมัย การถ่ายทอดวัฒนธรรม อาจดำเนินการในรูปแบบที่หลากหลาย อันหมายรวมถึง “การฝึกอบรม” ซึ่งเป็นการฝึกอบรมเพื่อการเรียนรู้ และการฝึกอบรมเพื่อการอาชีพ และการแข่งขัน

4.3) การส่งเสริมสนับสนุนงานวัฒนธรรม โดยหน่วยงานภาครัฐ และเอกชนให้การสนับสนุน การดำเนินงานวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ ทั้งในการสนับสนุนงบประมาณ และยกย่องเชิดชูเกียรติบุคลากรทางวัฒนธรรมที่มีความรู้ความสามารถ

4.4) การสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม เป็นการกระตุ้นให้บุคลากรทางวัฒนธรรมและผู้สร้างสรรค์งานวัฒนธรรม และบุคคลทั่วไป ได้สร้างสรรค์งานวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นงานหัตถกรรม หัตถศิลป์ ศิลปะแขนงต่างๆ ทั้งนี้เพื่อการจรรโลงไว้ซึ่งศิลปะและวัฒนธรรมของประเทศ ประชาชน

ตระหนักในความสำคัญของวัฒนธรรม เกิดสุนทรียะทางศิลปะ วัฒนธรรมสร้างสรรค์งานวัฒนธรรม ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติให้คงอยู่สืบไป

4.5) การพัฒนา เป็นการริเริ่มสร้างสรรค์ และการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง วัฒนธรรมให้เหมาะสมกับยุคสมัย บังเกิดคุณประโยชน์แก่ชีวิต สังคมและธรรมชาติ รวมถึงการปรับปรุง และการออกกฎหมายระเบียบข้อบังคับ เพื่อเอื้อต่อการพัฒนาวัฒนธรรม

5) การค้นคว้าวิจัยการสำรวจศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ ข้อมูลเพื่อประโยชน์ ในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ถ่ายทอด พัฒนา ส่งเสริม และสนับสนุนงานด้านวัฒนธรรม ให้คงอยู่สืบไป

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ

“ความเชื่อ” หมายถึง เรื่องราวของชาวบ้านที่เล่าหรือประพาศสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคนในรูปแบบต่างๆ เช่น ประเพณี นิยาย นิทาน เพลง ศิลปะ สถาปัตยกรรม เป็นต้น เรื่องราวและพฤติกรรมเหล่านี้ ชาวบ้านได้ร่วมปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเกิดเป็นแบบอย่างหรือแนวทางในการดำเนินชีวิต (จิราภรณ์ ภัทรภาณุ ภัทร, 2528: 11-12)

ความเชื่อของคนในสังคมแบ่งออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่

1) ความเชื่อที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบศาสนาใหญ่หรือศาสนาประจำชาติ เป็นความเชื่อที่มีเหตุมีผล และอธิบายสิ่งที่คนสงสัยได้อย่างแจ่มชัด มีระบบ และเป็นตัวกำหนดพิธีกรรม รวมทั้งวิถีชีวิตของคนในชาติ

2) ความเชื่อพื้นบ้าน เป็นความเชื่อที่สืบทอดกันมาจนถึงปฏิบัติตามประเพณีจากความหมาย และระดับของคติความเชื่อ จะเห็นได้ว่าขอบเขตของความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในสังคมนั้นกว้างขวางมาก อาจดูได้ทุกอย่าง ตั้งแต่ในชีวิตประจำวัน ขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรม วรรณกรรม สถาปัตยกรรม ไปจนถึงการเมือง คติความเชื่อจึงมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมและสภาพสังคมอย่างแยกไม่ออก

การสร้าง ความเชื่อของมนุษย์เกิดขึ้นจากความไม่รู้เป็นประการสำคัญ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็น “อวิชชา” เมื่อได้พบเหตุการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฟ้าผ่าคนตาย แผ่นดินถล่ม ก็เกิดความคิดว่าจะต้องมีสิ่งหนึ่ง สิ่งใดอยู่เบื้องหลังมาบังคับให้เป็นอย่างนี้ จึงพากันสร้างผี วิญญาณ เทพารักษ์ขึ้น เป็นการสมมติว่าเทพเจ้าหรือผีจะมีรูปร่างเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามจินตนาการของตน และทำพิธีกรรมต่างๆบูชาสักการะ เช่นสรวง เพื่อให้สิ่งที่ตนคิดว่ามีอยู่นั้นผ่อนคลายความรุนแรงและมีเมตตากรุณา ไม่ทำร้ายและบันดาลความสุขมาให้ เมื่อแรกเป็นขนบธรรมเนียม ภายหลังเกิดเป็นวัฒนธรรมขึ้น โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางศาสนา คือแนวปฏิบัติการ ประพาศติดตามศาสนา เกิดคัมภีร์ที่สำคัญขึ้นในศาสนาต่างๆ สำหรับทางพระพุทธศาสนา เกิดพระธรรมคำ

สอนที่จำแนกบุญบาป ว่าคนทำดีมีบุญย่อมจะประสบผลเป็นความสุขสมบูรณ์ได้เกิดในสวรรค์ และจะหมดกิเลสตัณหาเข้าสู่พระนิพพาน คนทำชั่วคือบาป จะได้รับความทุกข์ทรมานตกนรกไม่มีวันจบสิ้น คนที่เชื่อในคำสอนก็ประพฤติปฏิบัติตามด้วยความหวังให้พบกับความสุขในชีวิตของตน (มณี พะยอมยงค์, 2536: 69-70)

ความสัมพันธ์ระหว่างระบบความเชื่อที่สะท้อนออกมาทางพฤติกรรมและสภาพสังคม ส่งผลให้เกิดหน้าที่ต่อกัน นั่นคือ ระบบความเชื่อและศาสนาจะทำหน้าที่คล้ายเป็นตัวบทหรือหลักการพื้นฐานในการจัดองค์การทางสังคมและการเมือง สิ่งปรากฏให้เห็นทางด้านกายภาพ เช่น ผังเมือง โบสถ์ วิหาร สถาปัตยกรรม หรือแม้แต่พิธีกรรม ศิลปะ และการแสดงต่างๆ ล้วนมีระบบความเชื่อและศาสนาเป็นหลักการพื้นฐานควบคุมอยู่ จึงถือได้ว่าระบบความเชื่อและศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคมและวัฒนธรรม (สุเทพ สุนทรเกสัช, 2540: 192)

2.6 ความหมายและลักษณะตัวบ่งชี้

นิตยา สำเร็จผล ได้ระบุไว้ว่า 1.ตัวบ่งชี้ต้องให้สารสนเทศเกี่ยวกับสภาพที่ศึกษา อย่างกว้างๆไม่จำเป็นต้องให้สารสนเทศที่ละเอียดถูกต้องแม่นยำ 2.ตัวบ่งชี้จะให้ความหมายเชิงปริมาณมากกว่าจะให้ความหมายเฉพาะค่ามีลักษณะเป็นตัวแปรรวม 3.ค่าตัวบ่งชี้แสดงถึงปริมาณและการแปลความหมายต้องมีการเทียบกับเกณฑ์มาตรฐานที่กำหนดขึ้น 4.ตัวบ่งชี้ต้องให้สารสนเทศ ณ จุดเวลาช่วงเวลาเฉพาะ เมื่อนำตัวบ่งชี้จากช่วงเวลาหลายจุดมาเทียบกันจะต้องแสดงภาพการเปลี่ยนแปลงของสิ่งที่ต้องการศึกษาได้ 5.ตัวบ่งชี้เป็นหน่วยพื้นฐานสำหรับการพัฒนาทฤษฎีซึ่งมีความสำคัญยิ่งสำหรับศาสตร์ทุกสาขา (นิตยา สำเร็จผล, 2547)

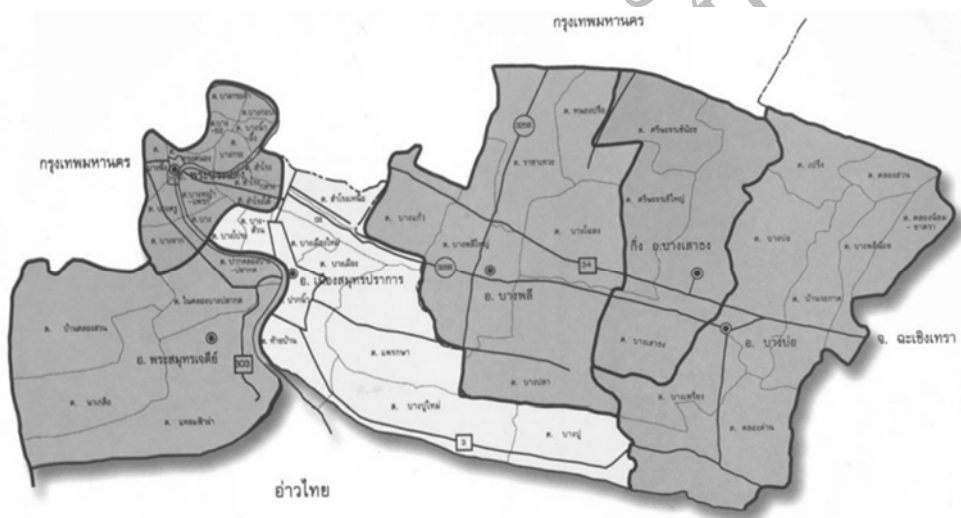
นภดล เจนอักษร เสนอลักษณะสำคัญของตัวบ่งชี้ว่า 1.ต้องมีนัยเชิงปริมาณโดยอาจจะไม่จำเป็นที่จะต้องระบุเป็นตัวเลขหรือสถิติข้อมูลใดๆ ก็ได้ 2.ต้องเสนอข้อมูลที่ฟังประสงค์ทั้งหมดให้ชัดเจน 3.ต้องให้ความกระจ่างและข้อเท็จจริงทั้งหมดแก่ผู้ที่เกี่ยวข้อง 4.ต้องมีลักษณะเป็นเครื่องมือที่สามารถจำแนกประเมินผลหรือเสนอวิสัยทัศน์ความมุ่งหมายใหม่ๆได้ (นภดล เจนอักษร, 2546)

นงลักษณ์ วิรัชชัย ได้เสนอประเภทของตัวบ่งชี้ตามเกณฑ์ที่จัดประเภท เป็น 7 แบบ ดังนี้ 1.การจัดประเภทตามทฤษฎีระบบ แบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ ตัวบ่งชี้ ด้านปัจจัย ตัวบ่งชี้ด้านกระบวนการและตัวบ่งชี้ด้านผลผลิต 2.การจัดประเภทตามลักษณะนิยามของตัวบ่งชี้ แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ตัวบ่งชี้แบบอัตนัย และตัวบ่งชี้แบบปรนัย 3.การจัดประเภทตามวิธีการสร้างแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือตัวบ่งชี้ตัวแทน ตัวบ่งชี้แยก ตัวบ่งชี้ประกอบ 4.การจัดประเภทตามลักษณะตัวแปรที่ใช้สร้างตัวบ่งชี้ แบ่งเป็น 4 ประเภท คือ ตัวบ่งชี้นามบัญญัติ ตัวบ่งชี้เรียงอันดับ ตัวบ่งชี้อันตรายภาค และ ตัวบ่งชี้อัตราส่วนโดยถ้าตัวบ่งชี้สร้างจากตัวแปรระดับใด ตัวบ่งชี้ที่ได้ก็จะมีระดับการวัดตามตัวแปรนั้นด้วย 5.การจัดประเภทตามลักษณะค่าของตัวบ่งชี้แบ่งได้ 2 ประเภท

คือ ตัวบ่งชี้สมบูรณ์ ตัวบ่งชี้อัตราส่วน 6.การจัดประเภทตามฐานการเปรียบเทียบในการแปลความหมาย แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ ตัวบ่งชี้อิงกลุ่ม ตัวบ่งชี้อิงเกณฑ์ตัวบ่งชี้อิงตนและ 7.การจัดประเภทตามลักษณะการใช้ตัวบ่งชี้ แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ตัวบ่งชี้แสดงความหมาย ตัวบ่งชี้ทำนาย (นงลักษณ์ วีรัชชัย, 2541)

2.7 ข้อมูลจังหวัดสมุทรปราการ

จังหวัดสมุทรปราการ ปรากฏวัฒนธรรมท้องถิ่นอยู่ในอำเภอต่างๆ ทั้ง 6 อำเภอของจังหวัด โดยอำเภอเมืองสมุทรปราการ แบ่งเขตการปกครองในส่วนเทศบาล 7 แห่ง ได้แก่ เทศบาลนครสมุทรปราการ เทศบาลเมืองปากน้ำสมุทรปราการ เทศบาลตำบลสำโรงเหนือ เทศบาลตำบลบางปู เทศบาลตำบลแพรกษา เทศบาลตำบลด่านสำโรง และเทศบาลตำบลบางเมือง อบต. 4 แห่ง ได้แก่ แพรกษา บางด้วน บางโปรง เทพารักษ์ และแพรกษาใหม่ ซึ่งวัฒนธรรมท้องถิ่น งานวิจัยจึงให้ความสำคัญต่อ ศิลปะสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น รวมถึงการรวบรวมข้อมูลทางด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นที่กำลังจะเปลี่ยนแปลงและสูญหายไปกับการเวลา

ภาพที่ 1

แผนที่จังหวัดสมุทรปราการ

ที่มา : <http://www.lib.hcu.ac.th/KM/cannels-mooban-bangplee/>

ประวัติความเป็นมา

สมุทรปราการเป็นเมืองโบราณตั้งแต่สมัยขอมเดิมชื่อ เมืองพระประแดง มาจากคำว่า “บาแดง” แปลว่าคนเดินข่าว ถ้ามีเหตุการณ์ใดๆ เกิดขึ้น เมืองพระประแดงจะต้องรับนำข่าวสารไปแจ้งให้เมืองลโว้ซึ่งเป็นเมืองหลวงทราบทันที เมื่อขอมเสื่อมอำนาจลงและไทยได้เข้าปกครอง พระประแดงก็เป็นเมืองหน้า

ด้านทางทิศใต้ของไทยสมุทรปราการเดิมอยู่ในพื้นที่อำเภอพระประแดงปัจจุบันก่อนที่จะย้ายมาตั้งบริเวณปากอ่าว เมื่อ 300 ปีที่ผ่านมา ปากอ่าวของแม่น้ำเจ้าพระยาไม่ได้อยู่ที่บริเวณที่ตั้งเมืองสมุทรปราการปัจจุบัน แต่อยู่ที่เมืองพระประแดง (ปัจจุบันเป็นอำเภอพระประแดง) ต่อมาแผ่นดินตรงปากอ่าวได้งอกออกไปในทะเลทางทิศใต้ทั้งฝั่งขวาและฝั่งซ้าย เมืองพระประแดงจึงไม่เป็นปากน้ำอีกต่อไป พระเจ้าทรงธรรมแห่งกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.2163-2171) ได้โปรดฯให้ยุบเมืองพระประแดงเสีย และให้สร้างเมืองสมุทรปราการเป็นเมืองปากน้ำของกรุงศรีอยุธยาแทน ตัวเมืองในสมัยนั้นตั้งอยู่ใต้คลองบางปลาจอกทางฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยานอกจากนี้พระเจ้าทรงธรรมยังได้พระราชทานที่ดินส่วนหนึ่งให้ฝรั่งชาติฮอลันดาตั้งเป็นคลังสินค้าเรียกว่า นิวแอมสเตอร์ดัม ภายหลังที่ตรงนี้ถูกทอดทิ้งจึงถูกกระแสน้ำไหลเซาะพังลง

หลังจากสร้างเมืองสมุทรปราการแล้วประมาณ 100 ปี สันดอนปากน้ำเจ้าพระยาได้งอกกลายเป็นแผ่นดินใหม่ คือ แถบตำบลบางเมืองในปัจจุบันและเมื่ออยุธยาเสียกรุงแก่พม่าครั้งที่ 2 พม่าก็ได้ตีเมืองสมุทรปราการย่อยยับทำลายไปมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 จึงโปรดฯให้สร้างเมืองสมุทรปราการขึ้นใหม่ที่ตำบลบางเมือง แล้วทรงสร้างเมืองพระประแดงให้เป็นนครเขื่อนขันธ์ ย้ายครอบครัวมอญจากเมืองปทุมธานีมาตั้งภูมิลำเนาที่นครเขื่อนขันธ์เมืองสมุทรปราการ และเมืองนคร เขื่อนขันธ์เป็นเมืองหน้าด่านชายทะเลในสมัยรัชกาลที่ 2 พระองค์โปรดเกล้าให้สร้างป้อมขึ้นหลายสิบป้อมในบริเวณเมืองสมุทรปราการสร้างป้อมเป็นรูปปีกกา มีป้อมประโคนไชย ป้อมนารายณ์ปราบศึก ป้อมปราการ ป้อมกายสิทธิ์ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้สร้างป้อมขึ้นอีก 2 ป้อม ป้อมตรีเพชร และป้อมเสื่อช้อนเสียบอยู่บริเวณฝั่งตะวันออกที่ตำบลบางจะเกร็งซึ่งเป็นที่น่าเสียดายป้อมได้พังไปตามกาลเวลา

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้จัดการปกครองแบบเทศาภิบาลให้เมืองสมุทรปราการและเมืองนครเขื่อนขันธ์ขึ้นกับมณฑลกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 7 ได้ยุบจังหวัดพระประแดงมาขึ้นกับจังหวัดสมุทรปราการ และ ในปี พ.ศ.2485 ได้ยุบจังหวัดสมุทรปราการกับจังหวัดอื่นๆอีก 4 จังหวัดรวมเข้าเป็นจังหวัดพระนคร-ธนบุรี จนกระทั่งวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ.2489 จึงได้แยกออกมาตั้งเป็นจังหวัดสมุทรปราการจนถึงปัจจุบัน (สุรศักดิ์ ศิริไพบูลย์สินธ์, 2542: 64-73)

ความสำคัญของจังหวัดสมุทรปราการ

จังหวัดสมุทรปราการเป็นจังหวัดปริมณฑลของกรุงเทพมหานคร มีอาณาเขต

ทิศเหนือและทิศตะวันตก	จรดเขตกรุงเทพมหานคร เขตบางขุนเทียน เขตราชบุรีบูรณะ เขตยานนาวา เขตพระโขนง เขตประเวศ เขตคลองเตย และเขตลาดกระบัง
ทิศใต้	จรดทะเลอ่าวไทย
ทิศตะวันออก	จรดอำเภอบางประกง จังหวัดฉะเชิงเทรา

ลักษณะทางกายภาพ

ลักษณะภูมิประเทศทั่วไปจังหวัดสมุทรปราการตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยามีพื้นที่ครอบคลุมบริเวณล่องฝั่งแม่น้ำ ด้านทิศตะวันออกมีฝั่งทะเลยาว 47.20 กิโลเมตร พื้นที่ฝั่งตะวันตก 194.73 ตารางกิโลเมตร ฝั่งตะวันออก 810.33 ตารางกิโลเมตร โดยมีศาลากลางจังหวัดตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกห่างจากฝั่งแม่น้ำประมาณ 6 กิโลเมตร (สุรศักดิ์ ศิริไพบุลย์สินธ์, 2542: 64-62) ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มมีคลองน้อยใหญ่หลายสิบคลอง มีป่าชายเลน บริเวณปากแม่น้ำติดต่อชายฝั่งทะเล

ด้านการปกครอง

จังหวัดสมุทรปราการ แบ่งการปกครองออกเป็น 5 อำเภอ 1 กิ่งอำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองสมุทรปราการ อำเภอพระประแดง อำเภอพระสมุทรเจดีย์ อำเภอบางพลี อำเภอบางบ่อ และอำเภอบางเสาธง ด้านการปกครองส่วนท้องถิ่นมีเทศบาล 3 แห่ง คือ เทศบาลนครสมุทรปราการ เทศบาลเมืองพระประแดง เทศบาลตำบลตลาดหลวง การตั้งถิ่นฐานของประชากรจังหวัดสมุทรปราการ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ประชากรตั้งถิ่นฐานหนาแน่นบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาในเมืองนครเขื่อนขันธ์หรืออำเภอพระประแดงปัจจุบัน ได้มีการย้ายครอบครัวชาวมอญ จากเมืองปทุมธานีมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่นครเขื่อนขันธ์จำนวนมาก ในส่วนบริเวณตัวเมืองสมุทรปราการมีประชากร ตั้งถิ่นฐานอยู่หนาแน่นในบริเวณตัวเมือง และตามลำคลองใหญ่ๆ ที่สำคัญ เช่น คลองสำโรง คลองด่าน คลองบางพลี เป็นต้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ได้มีการสร้างถนนสุขุมวิท ผ่านจังหวัดสมุทรปราการ ไปภาคตะวันออกของประเทศ ถนนมีความยาว หลายสิบกิโลเมตร ประชากรจึงได้มีการมีการตั้งถิ่นฐานสองฝั่งถนน ด้านทิศตะวันตก มีลำคลองผ่านยาวไปตามถนน ประชากรมีชีวิตความเป็นอยู่กับธรรมชาติยังคงมีการสัญจรทางเรือไปถึงบางบ่อ ต่อมาในปี 2503- 2523 ได้มีการตั้งโรงงาน อุตสาหกรรม เกิดขึ้นเป็นจำนวนมากในอำเภอเมือง สมุทรปราการและอำเภอพระประแดงทำให้ประชากรเปลี่ยนแปลงอาชีพเข้าสู่ระบบการทำงาน โรงงานอุตสาหกรรมแทนอาชีพดั้งเดิม ประชากรส่วนใหญ่ที่มีอาชีพทำนา ทำสวนผลไม้ ทำสวนมะพร้าว และทำการประมง ได้เปลี่ยนเป็น ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม แทนจึงเป็นที่มาของการย้ายถิ่นฐานของประชากรในต่างถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อประกอบอาชีพอุตสาหกรรม ซึ่งรวมถึงแรงงานต่างชาติดังที่มีจำนวนมากในจังหวัดสมุทรปราการที่ทำให้สภาพทางกายภาพ และ สภาพทางสังคมจังหวัดสมุทรปราการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความแออัดของชุมชน และความเสื่อมโทรมในบางท้องที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อำเภอพระประแดง

ด้านการคมนาคม จังหวัดสมุทรปราการ มีเส้นทางคมนาคม ทางรถยนต์ มีถนนสายหลักหลายสาย จากเขตติดต่อกรุงเทพมหานคร และอำเภอพระประแดง อำเภอพระสมุทรเจดีย์ อำเภอเมืองสมุทรปราการ อำเภอบางพลี และอำเภอบางบ่อ ทางเรือโดยสาร เส้นทางระหว่างอำเภอพระประแดง อำเภอพระสมุทรเจดีย์ และอำเภอเมืองสมุทรปราการ รวมถึง ตามลำคลองใหญ่ๆยังคงมีการสัญจรทางเรือ

โดยสาร ทางอากาศ จังหวัดสมุทรปราการเป็นที่ตั้งสนามบินสุวรรณภูมิ การเดินทางทางเครื่องบินโดยสารสู่ต่างประเทศ และเครื่องบินโดยสารภายในต่างประเทศ

สถานที่สำคัญในจังหวัดสมุทรปราการ มีสถานที่สำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ และศิลปวัฒนธรรม โดยเฉพาะศาสนสถาน วัดโบราณที่เกิดขึ้นดั้งเดิมในสมัยอยุธยาที่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ หรือสร้าง ขึ้นใหม่ สมัยรัตนโกสินทร์ ที่บูรณปฏิสังขรณ์ และวัดที่สร้างขึ้นใหม่รวม 115 วัด ในอำเภอต่างๆ

ภาพที่ 2 แผนที่สมุทรปราการ

ที่มา : สำนักวัฒนธรรมจังหวัดสมุทรปราการ

จังหวัดสมุทรปราการประกอบด้วย 6 อำเภอ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.7.1 อำเภอเมืองสมุทรปราการ

2.7.2 อำเภอพระประแดง

2.7.3 อำเภอบางพลี

2.7.4 อำเภอบางบ่อ

2.7.5 อำเภอพระสมุทรเจดีย์

2.7.6 อำเภอบางเสาธง

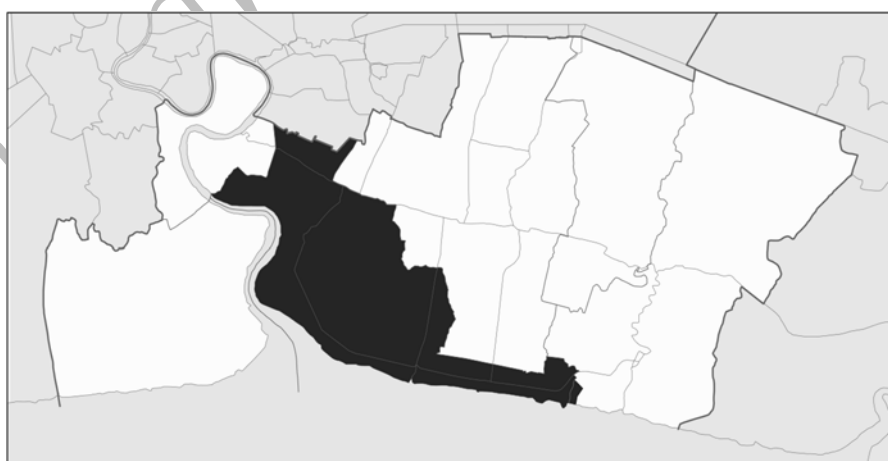
2.7.1 อำเภอเมืองสมุทรปราการ

พื้นที่จังหวัดสมุทรปราการ ประกอบด้วย 50 ตำบล 508 หมู่บ้าน มีประชากรมากเป็นอันดับ 2 รองจากกรุงเทพมหานคร ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 5 เป็นต้นมา ที่ให้จังหวัดสมุทรปราการ เป็นจังหวัดที่รองรับการขยายตัวจากกรุงเทพมหานคร ทั้งในด้านการผลิต คืออุตสาหกรรม และการกระจายตัวของประชากร ทำให้จังหวัดสมุทรปราการมีประชากรย้ายถิ่นจากที่อื่นเข้ามาในจังหวัดเป็นจำนวนมาก ซึ่งประชากรที่เคลื่อนย้ายเข้ามานี้มีทั้งที่ย้ายและไม่ย้ายทะเบียนราษฎร์ ทำให้ประชากรที่มีอยู่จริงสูงกว่าจำนวนประชากรในทะเบียนราษฎร์ ณ เดือนธันวาคม 2551 มีรวมทั้งสิ้น 1,126,940 คน เป็นชาย 547,341 คน หญิง 579,599 คน

ภาพที่ 3 เขตเทศบาลในจังหวัดสมุทรปราการ

ที่มา : <https://th.wikipedia.org/wiki/>

ภาพที่ 4 ที่ตั้งอาณาเขตอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ

ที่มา : <https://th.wikipedia.org/wiki/>

2.7.2 อำเภอพระประแดง

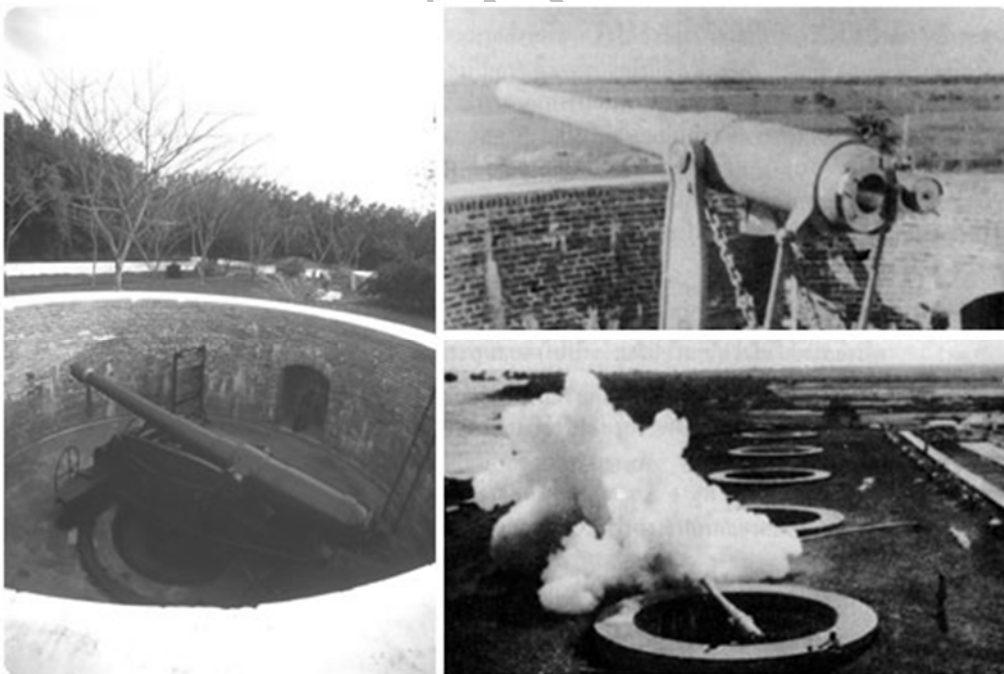
ด้วยสภาพที่โดดเด่นในหลากหลายมิติ ได้แก่ ด้านความหลากหลายทางชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และประเพณี ทำให้พื้นที่บางกะเจ้าโดยรวมสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวตลอดจนนักวิชาการ ในแขนงวิชาต่าง ๆ ให้เข้ามาเยี่ยมชม และดำเนินการศึกษาวิจัยในพื้นที่ กล่าวคือ ด้วยลักษณะภูมิประเทศที่ถูกรายล้อมด้วยแม่น้ำเจ้าพระยาวางกว่า 15 กิโลเมตร ประกอบกับอยู่ไม่ห่างจากปากอ่าวไทยเป็นระยะทางน้อยกว่า 20 กิโลเมตร ทำให้พื้นที่แห่งนี้เปรียบเสมือนพื้นที่ชุ่มน้ำขนาดใหญ่ที่เกิดจากการสะสม ของตะกอน แม่น้ำ เกิดระบบนิเวศในลักษณะ “3 น้ำ” คือ น้ำจืด น้ำเค็ม และน้ำกร่อย อันส่งผลต่อการพัฒนาระบบและโครงสร้างของสังคมพืชและสัตว์มีความหลากหลาย ซึ่งเป็นลักษณะโดดเด่นเฉพาะของพื้นที่ นอกเหนือไปจาก ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดินอันเกิดจากการสะสมตัวของตะกอน ทำให้ผลผลิตด้านการเกษตรมีชื่อเสียงเลื่องลือเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป เช่น มะพร้าว น้ำหอม มะม่วงน้ำดอกไม้ เป็นต้น นอกจากนี้ ด้วยเหตุที่ในมิติด้านประวัติศาสตร์ พื้นที่แห่งนี้มีการตั้งถิ่นฐานของประชากรย้อนไปเกินกว่าสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังนั้น การพัฒนาระบบโครงสร้างของสังคม ประชากร การดำรงชีพ ตลอดจนประเพณีและวัฒนธรรมจึงมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่น เป็นของตนเอง โดยเฉพาะการผสมผสานกันอย่างกลมกลืนระหว่างสังคมมอญ ไทย และมุสลิม ก่อให้เกิดประเพณี วัฒนธรรม อาหารการกิน ตลอดจนสิ่งก่อสร้าง อาคาร และวัตถุต่าง ๆ ที่น่าสนใจไม่แพ้สถานที่ท่องเที่ยวแห่งอื่น ๆ ของประเทศ

ในด้านการปกครองนั้น ตามหลักฐานที่ปรากฏว่าเมืองนครเขื่อนขันธ์เริ่มต้นจากสมิงทอมาซึ่งได้รับแต่งตั้งจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นพระยานครเขื่อนขันธ์รามัญชาติเสนาบดีสิทธิสงคราม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้พระยานครเขื่อนขันธ์รามัญชาติเสนาบดีศรีสิทธิสงคราม เป็นเจ้าเมืองพร้อมทั้งตั้งกรมการการเมืองทุกตำแหน่ง นับแต่นั้นมาตระกูลคชเสนีก็ปกครองเมืองนครเขื่อนขันธ์สืบต่อมารวมแล้ว 9 คน คือ 1. พระยานครเขื่อนขันธ์รามัญราชชาติเสนาบดีสิทธิสงคราม (ทองมา คชเสนี) 2. พระยาดำรงราชพลขันธ์ (จ้อย คชเสนี) 3. พระยามหาโยธา (นกแก้ว คชเสนี) 4. พระยาขยันสงคราม (แจ็ก หรือ แป๊ะ คชเสนี) 5. พระยาเกียรติ (ขุนทอง คชเสนี) 6. พระยาดำรงราชพลขันธ์ (หยอย คชเสนี) 7. พระยาเทพผลู (ทองคำ คชเสนี) 8. พระยาพิพิธมนตรี (ปุย คชเสนี) 9. เป็นคนนอกตระกูลคชเสนี คือ 10. พระยาพายัพพิริยกิจ (เป่า จารุเสถียร) 11. พระประแดงบุรี (โต) 12. พระยาพิชัยบุรินทร์รา (สะอาด) (ประพันธ์พงษ์ เทวคุปต์, 2551:93)

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงให้เปลี่ยนชื่อเมืองนครเขื่อนขันธ์เป็นจังหวัดพระประแดง เมื่อปี พ.ศ.2458 พระยานครราชา ก็ยังคงดำรงตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดพระประแดง จนกระทั่งถึงแก่กรรม จึงได้ทรงแต่งตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดคนใหม่ คือ พระยาพายัพพิริยกิจ (เป่า จารุเสถียร) คนต่อมา คือ พระประแดงบุรี และคนสุดท้าย คือ พระพิชัยบุรินทร์ราจังหวัดพระประแดงก็สิ้นสุดลงใน พ.ศ.2474 จากนั้นก็เปลี่ยนสถานะภาพเป็นอำเภอพระประแดง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเนื่องมาจากบ้านเมืองตกอยู่ในภาวะข้าวยากหมากแพง จำต้องตัดค่าใช้จ่ายในส่วนที่ไม่จำเป็น

ออก (สุวัฒนา ธาดานิติ และมุสตี ทิมพัส. 2548: 27) พระประแดงเป็นเมืองหน้าด่านทางทะเลที่สำคัญมากในแคว้นสุวรรณภูมิ ตั้งอยู่บริเวณตำบลราชบุรีบูรณะในปัจจุบัน รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ก่อสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์สำเร็จ โดยแบ่งเอาพื้นที่เมืองธนบุรีและเมืองสมุทรปราการมารวมกันโปรดฯ ให้ย้ายครอบครัวมอญจากเมืองสามโคก ปทุมธานีซึ่งหนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรีพร้อมชายฉกรรจ์จำนวน 300 คนมาอยู่ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์เป็นกลุ่มแรก สมัยรัชกาลที่ 6 เมืองนครเขื่อนขันธ์เปลี่ยนชื่อเมืองเป็นเมืองพระประแดงและตั้งเป็นจังหวัดในปีเดียวกันในสมัยรัชกาลที่ 7 เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก เพื่อลดรายจ่ายของประเทศจึงโปรดฯ ให้ยุบจังหวัดพระประแดงเป็นอำเภอพระประแดงขึ้นกับจังหวัดสมุทรปราการเมื่อวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2475 รวมถึงการเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมประชากรสืบเชื้อสายมาจากมอญมีอาชีพทางการเกษตรคือทำสวนผลไม้เป็นพื้นที่ที่ติดทะเลดินจึงมีความอุดมสมบูรณ์ของแร่ธาตุและสารอาหาร

สำหรับป้อมที่ถูกสร้างในบริเวณนครเขื่อนขันธ์หรือพระประแดง ทางด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยาพระยาประกอบด้วย ป้อมราหุจรและป้อมวิหยาคมทางด้านฝั่งตะวันตกของแม่น้ำพระยาสร้างป้อมปึกกา ในบริเวณอำเภอพระประแดงป้อมแปลงไฟฟ้า ป้อมมหาสังหาร ป้อมศัตรูพินาศ ป้อมจักรกรต ป้อมพระจันทร์ พระอาทิตย์และป้อมเพชรหึง ในปัจจุบันป้อมต่างๆได้สูญหายไปกับกาลเวลาคงเหลือเพียง ปัจจุบันป้อมแปลงไฟฟ้า ที่ยังคงมีอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์ตั้งอยู่ทางด้านหลังของอำเภอพระประแดง

ภาพที่ 5 ป้อมแปลงไฟฟ้า ปัจจุบันปรับปรุงเป็นสวนสาธารณะ

ที่มา : มุลินธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์

โดยในอำเภอพระประแดงนั้นชนชาติที่ถือได้ว่าเป็นชนชาติที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง และยังคงรักษาอัตลักษณ์ของตนไว้อย่างเข้มแข็ง คือชนชาติมอญ เป็นชนชาติที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและเคร่งครัดในการประกอบพิธีกรรมมาก นอกจากการนับถือศาสนาพุทธ มอญยังนับถือผี หากได้รับการกระทำที่ไม่พึงพอใจ ลบหลู่หรือดูหมิ่นหรือผิดผีจะต้องมีการเซ่นไหว้การนับถือผีบรรพบุรุษมีความสัมพันธ์กับสายตระกูลหรือระบบเครือญาติ สัญลักษณ์ของผีแต่ละอย่างเป็นตัวบ่งบอกได้ว่ามอญแต่ละกลุ่มนั้นอพยพมาจากที่ใด นอกจากความเชื่อในเรื่องการนับถือผีแล้ว มอญยังมีการนับถือเจ้าพ่อ (ปะจู้) ที่เชื่อกันมาจากหมู่บ้านเดิมในพม่าอีกด้วย

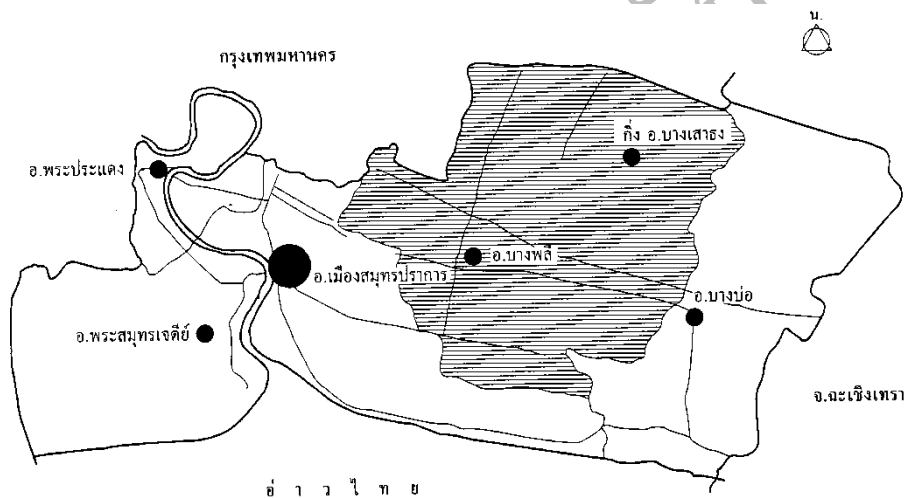
มอญมีอารยธรรมมากกว่า 2,000 ปี จึงทำให้ชนชาติมอญมีบทบาทและความผูกพัน เกี่ยวเนื่องกับชนชาติไทยมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ทั้งทางวัฒนธรรม ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม แต่แหล่งที่ตั้งของชนชาติมอญนั้นไม่ปรากฏอย่างเป็นทางการ การศึกษาความเป็นมาของมอญจึงอ้างอิงแหล่งประวัติศาสตร์ แหล่งที่ตั้งของชนชาติมอญในพื้นที่ต่างๆ หรือพื้นที่ใกล้เคียงกับพื้นที่เดิม มอญนั้นเป็นชนชาติเก่าแก่ชาติหนึ่งซึ่งเคยมีอารยธรรมรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนแหลมอินโดจีนในอดีต จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่าอารยธรรมของมอญเริ่มต้นมาตั้งแต่ ๔๑ ปีก่อนพุทธศักราช มอญเป็นชนชาติที่รักสงบและสร้างสมอารยธรรมความเจริญต่างๆ ไว้มาก ทั้งทางด้านวัฒนธรรม ศาสนาและการค้า

ชาวมอญ” เป็นชนชาติที่น่าสนใจในฐานะที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ที่แตกต่างไปจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในประเทศไทย คือมีฐานะทัดเทียมกับคนไทยและเป็นชนชาติที่ไม่มีประเทศเป็นของตนเอง ทั้งๆ ที่ในอดีต มอญเป็นชนชาติที่เจริญรุ่งเรืองที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นแหล่งอารยธรรมสำคัญแห่งหนึ่ง แต่ในปัจจุบันได้กลายเป็นชนกลุ่มน้อยในประเทศไทยและพม่า ซึ่งมีแนวโน้มว่าจะถูกกลืนเป็นพลเมืองของประเทศนั้นๆ อย่างช้าๆ แต่มอญยังสามารถดำรงกลุ่มชาติพันธุ์ของตนไว้ได้ ทั้งในแง่การดำรงชีวิตและวัฒนธรรม ประเพณี ที่ยังคงสืบทอดมาจนทุกวันนี้ การเข้ามาตั้งถิ่นฐานในไทยนั้นเมื่อเทียบตามลักษณะภูมิศาสตร์ของไทย พบว่าเป็นกลุ่มพื้นที่ระหว่างกรุงเทพมหานครถึงพระนครศรีอยุธยา โดยอยู่ในพื้นที่จังหวัดอยุธยา ปทุมธานี สมุทรปราการ และนนทบุรี อันเป็นพื้นที่ใกล้ลำน้ำเป็นสำคัญ สิ่งบ่งชี้ความเป็นมอญคือประเพณีต่างๆ รวมทั้งภาษาและการแต่งกาย ลักษณะนิสัยเด่นคือยึดหลักของพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการ ดำเนินชีวิต มอญโดยมากจะอยู่กันแบบพึ่งพากัน ความสัมพันธ์ของครอบครัวจะเป็นแบบครอบครัวขยายโดยยึดผู้ใหญ่เป็นแกนหลัก มีการปกครองแบบประชาธิปไตย อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ปัจจุบัน มอญพระประแดงพูดภาษามอญได้น้อยลง การแต่งกายเป็นแบบปัจจุบัน จะแต่งกายแบบมอญเฉพาะเทศกาลสงกรานต์ ลักษณะของอาหารที่ต่างจากคนไทย คือ ลักษณะอาหารจะเป็นเมื่อกๆ และมีรสเปรี้ยว สภาพบ้านเรือนปัจจุบันโดยมากจะเป็นแบบทรงไทยแต่เริ่มมีน้อยลง ด้านการละเล่นดนตรี นาฏศิลป์ที่เป็นเอกลักษณ์ของมอญเริ่มหาชมได้ยาก ด้านภูมิปัญญาชาวบ้านเรื่องการรักษาโรคปัจจุบันไม่ปรากฏให้เห็นแล้ว ส่วนการนับถือผีเริ่มน้อยลงโดยมากนับถือพระพุทธศาสนา อัตลักษณ์ด้านประเพณีถือได้ว่าเข้มแข็งมากที่สุดโดยเฉพาะประเพณีทางศาสนาซึ่งเป็นอัตลักษณ์เดียวที่ไม่มีการปรับเปลี่ยน

นักโบราณคดีชาวมอญท่านหนึ่ง คือ ดร.ปันฮละเคยวินิจฉัยว่ามอญปากลัดนั้น ส่วนใหญ่อพยพมาจาก หงสาวดี และที่หงสาวดีก็มีผู้คนประกอบอาชีพทำนาเป็นพื้นฐาน ถ้าจะพิจารณาถึงภาษาพูดก็คล้ายคลึงกัน) ในเรื่องอาหารการกินยังชอบรับประทานอาหารมอญ คือ ใบกระเจียบ ลูกมะสัน และปลาร้า ซึ่งทำกินง่าย ไม่มีส่วนประกอบ ส่วนผสมอะไรมากนัก สำหรับภาษา ยังพูดภาษามอญกันทุกหมู่บ้าน แม้กระทั่งคนจีนที่เข้ามาค้าขายยังต้องหัดพูดภาษามอญมิฉะนั้นจะค้าขายกันไม่รู้เรื่องส่วนการแต่งกายก็ยังคงแต่งกายตามแบบฉบับเดิม คือ ชายจะนุ่งโจรสรง เสื้อคอกลม หญิงนุ่งผ้าซิ่นกรอมเท้า สรววมเสื่อแขนกระบอกยาว ตัวเสื้อสั้นระดับเอว (สุภรณ์ โอเจริญ, 2551:97)

2.7.3 อำเภอบางพลี

อำเภอบางพลี ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของจังหวัดสมุทรปราการ มีระยะทางห่างประมาณ 17 กิโลเมตร และอยู่ห่างกรุงเทพมหานครประมาณ 16 กิโลเมตร เดินทางจากแยกบางนาถึงอำเภอบางพลีที่ตั้งอยู่ริมคลองสำโรง คลองขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบางพลีที่สืบทอดมาถึงสมัยปัจจุบัน

ภาพที่ 6 แผนที่อำเภอบางพลี

ที่มา : สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง หน้า 2363 เล่มที่ 7

ประวัติความเป็นมา

คำว่า “บางพลี” สันนิษฐานว่ามาจากเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ชาติไทย ยุครุ่งศรีอยุธยา ตอนต้นเป็นสองนัย นัยหนึ่งเชื่อว่าเมื่อ พ.ศ.2041 รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 โปรดฯให้ขุดลอกคลองสำโรงและมีการขุดพบเทวรูปสำริด 2 องค์ บริเวณคลองทับนาง จึงจัดทำพิธีทำบัตร์พลีเพื่อบวงสรวงสังเวทเทวรูป 2 องค์นั้น สถานที่นั้นจึงเรียกว่า “บัตร์พลี” ต่อมาในระยะหลังกลายมาเป็น “บางพลี” ส่วนเทวรูปดังกล่าวถูกพระยาละแวก เจ้าเมืองเขมร นำไปไว้ที่เมืองเขมรเมื่อคราวที่ถือโอกาสเข้ามากวาดต้อนชาว

พระประแดงไปไว้ที่เมืองเขมรและได้นำเทวรูป 2 องค์นั้นไปด้วยจนกระทั่งปัจจุบันนี้ และอีกนัยหนึ่งเมื่อ พ.ศ. 2136 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ยกทัพขับไล่ทัพพม่าและพักทัพที่ตำบลหนึ่ง และสั่งให้ประหารชีวิตทหารหนึ่งนายที่คิดทรยศต่อพระองค์ ก่อนประหารได้ทำพิธีกรรมบวงสรวงและปลุกศาลเพียงตา รวมทั้งอธิษฐานขอให้พระองค์ชนะศึกสงคราม หลังประหารชีวิตทหารดังกล่าวแล้ว ทรงพระองค์ประสพชัยชนะข้าศึก สถานที่ที่ทรงกระทำพิธีปลุกกรรมบวงสรวง ชาวบ้านเรียกว่า “บางพลี”

ก่อนสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พื้นที่อำเภอบางพลีมีผู้คนอาศัยอยู่น้อยมาก โดยยึดอาชีพชุกชุกปลายเป็นอาชีพหลัก ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 3 มีผู้คนจากบางหญ้าแพรก สำโรง บางกระสอบ บางยอ และพระประแดง อพยพเข้ามาเพื่อบุกเบิกพื้นที่ทำนา ประชากรที่อาศัยอยู่ดั้งเดิมมี 3 กลุ่ม ได้แก่ คนไทย รามัญ และลาว ต่างประกอบอาชีพชุกชุกปลายเป็นอาชีพหลัก ต่อมาได้มีชาวจีนอพยพเข้ามาภายหลัง ส่วนมากยึดอาชีพค้าขาย เมื่อมีการสร้างประตูน้ำสำโรงและคันดินเพื่อป้องกันน้ำเค็มที่ไหลเข้ามาตามคลองสำโรงเพราะน้ำเค็มทำให้ทำนาไม่ได้ ปลายน้ำจืดและสัตว์น้ำอื่นๆตายหมด รวมทั้งทำให้ปลูกไม้ผล เช่น หนาม มะพร้าว มะม่วงไม่ได้ขึ้น การสร้างประตูน้ำทำให้ดินเริ่มจืดสามารถเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ได้อีกครั้ง จึงมีผู้คนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น ส่วนคนที่เคยอาศัยอยู่เดิม ก็ไม่อพยพหรือเดินทางกลับไปอื่น ทำให้บางพลีกลายเป็นชุมชนหนาแน่นขึ้น มีผู้คนอาศัยอยู่มากจนสามารถจัดตั้งเป็นอำเภอเมื่อ พ.ศ. 2438 ในสมัยรัชกาลที่ 5 จนกระทั่งปัจจุบัน (สุรศักดิ์ ศิริไพบูลย์สินธ์, 2542)

ความสำคัญของอำเภอบางพลี

อำเภอบางพลีแต่เดิมมีทางด้านการเกษตรกรรม ทำนา ทำสวนผลไม้ และเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ เนื่องจากมีคลองที่สำคัญ ถึง 8 คลอง ได้แก่ คลองบางพลี คลองสำโรง คลองจรเข้ คลองบางน้ำจืด คลองหนองงูเห่า คลองบางปลา คลองบางโกล้ง และคลองชุกชุกขึ้นใหม่ คลองต่างๆเคยเป็นเส้นทางสัญจรที่สำคัญที่ในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงมาใช้ถนนแทนและที่สำคัญ อำเภอบางพลี เป็นพื้นที่รองรับการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร รองรับความเจริญทางด้าน การอุตสาหกรรม พื้นที่อำเภอบางพลีจึงเป็นที่ตั้งของโรงงานอุตสาหกรรม ที่มีทั้งหมด 815 แห่ง ประชากรส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพรับจ้าง แรงงานที่มีทั้งคนในพื้นที่และประชากรต่างถิ่นที่เข้ามาเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม อำเภอบางพลีตั้งอยู่บริเวณริมคลองสำโรง มีอาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ	จรดเขตพระโขนง เขตประเวศ กรุงเทพมหานคร
ทิศใต้	จรดอำเภอเมืองสมุทรปราการ
ทิศตะวันออก	จรดอำเภอบางเสาธง
ทิศตะวันตก	จรดเขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร และอำเภอเมืองสมุทรปราการ

ลักษณะทางกายภาพ

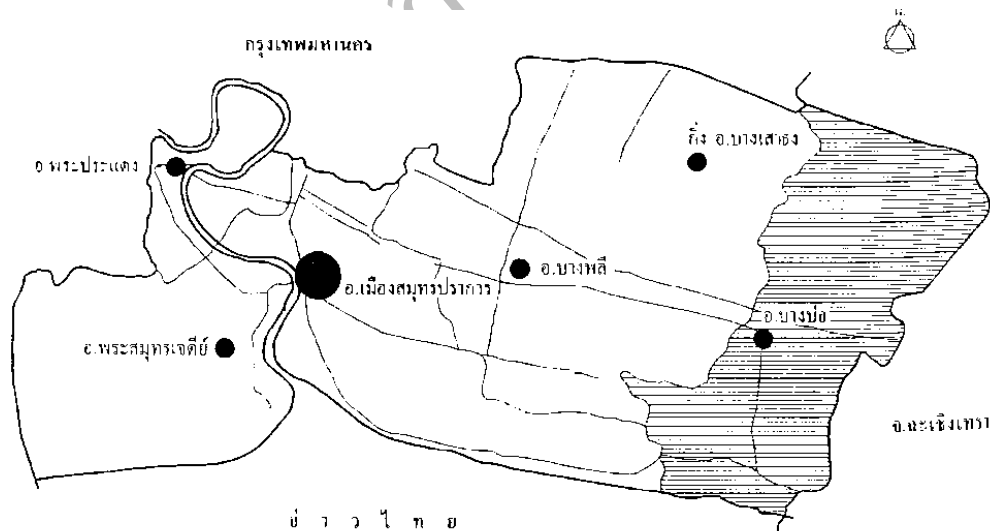
อำเภอบางพลีมีพื้นที่ราบลุ่มปากแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้อ่าวไทย มีคลองจำนวนมากในพื้นที่ อำเภอบางพลี เป็นแหล่งเกษตรกรรม ทำนา ทำสวนผลไม้ เลี้ยงสัตว์น้ำ และทำการประมงน้ำจืด ซึ่งในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมอำเภอบางพลีจึงมีพื้นที่รองรับการขยายตัวและความเจริญรุ่งเรืองของเมืองใหญ่ และที่สำคัญอำเภอบางพลีเป็นที่ตั้งของสนามบินสุวรรณภูมิ เส้นทางสัญจรการเดินทางที่เปิดประตูสู่ต่างประเทศและที่ต้อนรับชาวต่างชาติผู้มาเยือนประเทศไทย

ด้านการปกครอง

อำเภอบางพลีแบ่งการปกครองออกเป็น 6 ตำบล 92 หมู่บ้าน ได้แก่ ตำบลบางพลีใหญ่ ตำบลบางแก้ว ตำบลบางโฉลง ตำบลบางปลา ตำบลราชเทวะ และตำบลหนองปรือ มีเส้นทางการสัญจรตามลำคลองที่ผ่านแต่ละอำเภอซึ่งในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงโดยใช้เส้นทางการคมนาคม ทางถนนเป็นเส้นทางหลักที่สำคัญ

2.7.4 อำเภอบางบ่อ

อำเภอบางบ่อ อำเภอบางบ่อตั้งอยู่บริเวณทิศตะวันออกของจังหวัดสมุทรปราการ มีระยะห่างประมาณ 35 กิโลเมตร ที่ว่าการอำเภอบางบ่อตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลบางบ่อ ปัจจุบัน

ภาพที่ 7 แผนที่อำเภอบางบ่อ

ที่มา : สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง หน้า 3234 เล่มที่ 7

ประวัติความเป็นมา

อำเภอบางบ่อมีสภาพพื้นที่ ที่ราบลุ่มบริเวณแม่น้ำและชายฝั่งทะเลมีคลองเป็นเส้นสัญจรตั้งเดิมของชาวบ้าน พื้นที่อำเภอบางบ่อ เดิมเรียกว่าอำเภอบางเหี้ย ตามสภาพของพื้นที่ที่มีสัตว์เลื้อยคลานจำนวนมาก ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบางบ่อ เมื่อปี พ.ศ.2473 ถึงปัจจุบัน

ความสำคัญของอำเภอบางบ่อ

ที่มีพื้นที่ส่วนใหญ่ที่ใช้ในการทำเกษตรกรรม ทำนา ทำสวน ทำประมง ไม้จืด เลี้ยงปลาสดที่ชาวบ้านทำปลาสดแห้งเป็นสินค้า อุตสาหกรรมที่สำคัญของจังหวัดที่ปลาสดบางบ่อมีรสดีที่สุดในประเทศไทย และเป็นที่ยอมรับหลาย ในพื้นที่บางส่วนของอำเภอบางบ่อ ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามความเจริญรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจและการรองรับการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมอำเภอบางบ่อจึงเป็นสถานที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรม อำเภอบางบ่อมีอาณาเขตติดต่อทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา จังหวัดฉะเชิงเทรา

ทิศใต้	จรดทะเลอ่าวไทย
ทิศตะวันออก	จรดอำเภอบางประกง
ทิศตะวันตก	จรดอำเภอบางพลี

ลักษณะทางกายภาพ

อำเภอบางบ่อปัจจุบันบางส่วนทำสวน ทำนา และเลี้ยงปลาสด เลี้ยงกุ้ง ในปัจจุบันพื้นที่บางส่วน เป็นที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมมีการอพยพตั้งถิ่นฐาน เพื่อประกอบอาชีพอุตสาหกรรมจากคนต่างถิ่น และชาวต่างชาติที่ค้าแรงงานลักษณะทางกายภาพบางบ่อเป็นชุมชนแออัดในพื้นที่อุตสาหกรรม

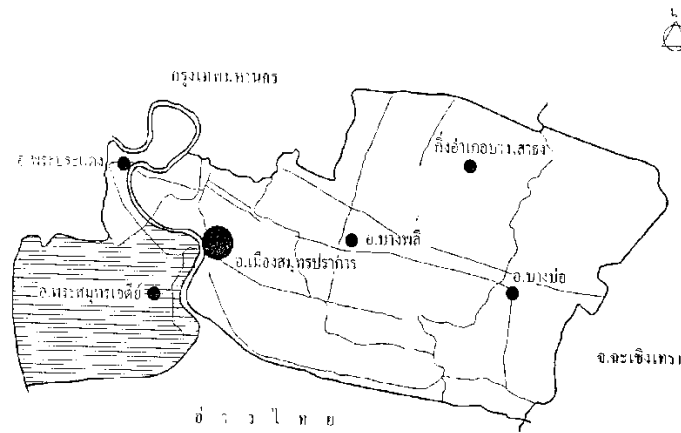
ด้านการปกครอง

อำเภอบางบ่อ แบ่งการปกครองเป็น 8 ตำบล 74 หมู่บ้าน ได้แก่ตำบลบางบ่อ ตำบลเป็ริ่ง ตำบลคลองด่าน ตำบลเพ็ริ่ง ตำบลคลองสวน ตำบลบ้านระกาศ ตำบลบางพลีน้อย และตำบลคลองนิมยตรา มีการปกครองส่วนท้องถิ่น เขตเทศบาล เทศบาลตำบลบางบ่อ เทศบาลตำบลคลองสวน และเทศบาลตำบลคลองด่าน

2.7.5 อำเภอพระสมุทรเจดีย์

อำเภอพระสมุทรเจดีย์ตั้งอยู่บริเวณปากอ่าวแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งขวาของอ่าวไทยอยู่ห่างจากจังหวัดสมุทรปราการเป็นระยะทาง7กิโลเมตรต้องเดินทางเรือยนต์ข้ามปากอ่าวแม่น้ำเจ้าพระยาไปยังปากน้ำ

สมุทรปราการที่ว่าอำเภอสมุทรเจดีย์ตั้งอยู่ริมถนนสุขสวัสดิ์-นาเกลือหมู่5ตำบลแหลมพิงฟ้า มีเนื้อที่ 120,378 ตารางกิโลเมตร มีประวัติความเป็นมาดังนี้

ภาพที่ 8 แผนที่อำเภอพระสมุทรเจดีย์

ที่มา : สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง หน้า 4289 เล่มที่ 9

ประวัติความเป็นมา

พื้นที่ในอำเภอพระสมุทรเจดีย์ในปัจจุบันในอดีตเคยเป็นที่ตั้งของเมืองสมุทรปราการมาก่อน เดิมปากอ่าวแม่น้ำเจ้าพระยา อยู่ที่เมืองพระประแดงต่อมาแผ่นดินตรงปากอ่าวได้งอกยื่นออกไปในทางทะเล ทิศใต้ทั้งฝั่งขวาและฝั่งซ้ายเมืองพระประแดงจึงไม่เป็นเมืองปากน้ำอีกต่อไป พระเจ้าทรงธรรมแห่งกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 2163-2171) จึงให้ยุบเมืองพระประแดงและให้สร้างเมืองสมุทรปราการขึ้นใหม่เป็นปากน้ำของกรุงศรีอยุธยาตัวใหม่ในสมัยนั้นตั้งอยู่ที่คลองบางปลาจอกทางฝั่งขวา ของแม่น้ำเจ้าพระยา (ในเขตพื้นที่ในคลองปากปลาจอกปัจจุบัน) หลังจากการสร้างเมืองสมุทรปราการได้ประมาณ 140 ปีสันดอนปากแม่น้ำเจ้าได้งอกและกลายเป็นแผ่นดินใหม่อีกคือแถบตำบลบางเมืองในปัจจุบัน เมื่อคราวเสียกรุงครั้งที่๒ในปี พ.ศ.2310 เมืองสมุทรปราการเสียหายมากครั้งถึงสมัยรัชการที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงโปรดให้สร้างเมืองสมุทรปราการขึ้นใหม่ที่ตำบลบางเมืองส่วนพื้นที่อำเภอ พระสมุทรเจดีย์ ปัจจุบันไปขึ้นกับการปกครองของอำเภอเมืองสมุทรปราการสมัยต่อมา จนกระทั่งปี พ.ศ.2527 จึงได้รับการยกฐานะขึ้นเป็น “ กิ่งอำเภอพระสมุทรเจดีย์ “และเป็น “อำเภอพระสมุทรเจดีย์” ในปี พ.ศ.2527 จนกระทั่งปัจจุบันนี้ (สุรศักดิ์ ศิริไพบุลย์สินธ์, 2542: อ้างแล้ว)

ความสำคัญของอำเภอพระสมุทรเจดีย์

อำเภอพระสมุทรเจดีย์ ตั้งอยู่บริเวณปากอ่าวของแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งขวาในอ่าวไทย ฝั่งตรงข้ามอำเภอเมืองสมุทรปราการ หรือศาลากลางจังหวัดมีการสัญจรโดยเรือโดยสารผ่านปากแม่น้ำเจ้าพระยา อำเภอพระสมุทรเจดีย์ เป็นอำเภอที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์เป็นเมืองหน้าด่านสมัยรัตนโกสินทร์

ที่ว่าการอำเภอพระสมุทรเจดีย์ ตั้งอยู่ริมถนนสุขสวัสดิ์-นาเกลือ หมู่ที่ 5 ตำบลแหลมฟ้าผ่า มีอาณาเขตติดต่อกับทิศเหนือติดต่อกับเขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร และอำเภอพระประแดง

ทิศใต้	จรดทะเลอ่าวไทย
ทิศตะวันออก	จรดแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งตรงข้ามอำเภอเมืองสมุทรปราการ
ทิศตะวันตก	จรดเขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร

ลักษณะทางกายภาพ

อำเภอพระสมุทรเจดีย์ เป็นที่ราบลุ่มปากแม่น้ำเจ้าพระยาติดอ่าวไทย สภาพพื้นที่เหมาะกับการทำประมงชายฝั่ง ทำบ่อเลี้ยงปลา และทำสวนผลไม้ อำเภอพระสมุทรเจดีย์ มีคลองสัญจรเชื่อมต่อปากแม่น้ำและแหล่งชุมชน คลองที่สำคัญ คลองสรรพสามิต คลองนาเกลือ คลองบางปลาเกศ คลองขุนราชพินิจใจ คลองมอญและคลองกระอ้อม ในปัจจุบันมีถนนตัดผ่านเลียบบคลองสรรพสามิตและถนนหลายสายสู่ถนนสายหลัก ถนนสุขสวัสดิ์ เป็นถนนสายสำคัญ ที่จะผ่านอำเภอพระประแดงสู่กรุงเทพมหานคร

ด้านการปกครอง

อำเภอพระสมุทรเจดีย์ แบ่งการปกครอง ออกเป็น 5 ตำบล 40 หมู่บ้าน ได้แก่ ตำบลบางปลาเกศ ตำบลแหลมฟ้าผ่า ตำบลในคลองบางปลาเกศ ตำบลนาเกลือและตำบลบ้านคลองสวน แต่ละตำบลจะมีคลองสัญจรในหมู่บ้าน

สถานที่สำคัญ

อำเภอพระสมุทรเจดีย์มีสถานที่สำคัญ ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น ดังนี้

1) **วัดพระสมุทรเจดีย์** อยู่ตำบลบางปลาเกศ เป็นสถานที่ตั้งองค์พระสมุทรเจดีย์หรือพระเจดีย์กลางน้ำ แต่เดิมตั้งอยู่กลางแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณปากแม่น้ำในปัจจุบัน ได้ย้ายมาตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งขวาตรงข้ามกับศาลากลางจังหวัดสมุทรปราการ พระสมุทรเจดีย์สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 พ.ศ. 2362 ตั้งอยู่กลางแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นพระเจดีย์เหลี่ยมย่อมุม 12 แล้วเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2371 ในสมัยรัชกาลที่ 4 สร้างเป็นพระเจดีย์ทรงกลม ต่อแบบจากเจดีย์ลอมฟางที่พระนครศรีอยุธยา และได้ย้ายมาสร้างริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากดินดอนฝั่งแม่น้ำพังชำรุด เป็นองค์พระสมุทรเจดีย์ในปัจจุบันที่มีการจัดงานนมัสการพระสมุทรเจดีย์ประจำปี ในวันแรม 5 ค่ำเดือน 11 จะมีการแห่ผ้าห่มผ้าองค์พระสมุทรเจดีย์ทุกปี

2) **ป้อมพระจุลจอมเกล้า** หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าป้อมพระจุล สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นป้อมที่อยู่บริเวณปากอ่าวไทย ปลายสุดถนนสุขสวัสดิ์ ป้อมพระจุลตั้งอยู่ห่างจากพระสมุทรเจดีย์ ประมาณ 7 กิโลเมตร สถานที่กองทัพเรือเคยยิงเรือรบฝรั่งเศสจมที่ละเมิดน้ำไทย วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 เมื่อปี พ.ศ. 2436

ในปัจจุบันป้อมนี้ได้เปิดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเพื่อศึกษาพุทธภูมิการป้องกันข้าศึกในทางน่านน้ำไทย ภายในป้อมมีการตั้งปืนโบราณและกล้องส่องทางไกล ในบริเวณด้านหลังป้อมสร้างอนุสาวรีย์ที่ประดิษฐานพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ.2536 เป็นที่สักการะ ที่อยู่ในความรับผิดชอบ ของกองทัพเรือที่เปิดให้เข้าชมทุกวัน

3) บ้านสาขลา ชุมชนบ้านสาขลาตั้งอยู่ในเขตตำบลนาเกลือ อำเภอพระสมุทรเจดีย์ บริเวณพื้นที่ฝั่งตะวันออกของปากแม่น้ำ มีลำคลองสัญจร เชื่อมต่อชายฝั่งทะเลป่าชายเลน วิถีชีวิตของชาวบ้านสาขลาเป็น

ชุมชนชาวประมงชายฝั่ง มีการสืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมในระยะเวลาที่ยาวนานกว่าร้อยปี ในบริเวณหมู่บ้านมีวัดสาขลาเป็นศูนย์กลางทางด้านศาสนาของชาวบ้านสาขลา ด้านหน้าวัดสาขลา มีพระปรารักษ์ ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น องค์พระปรารักษ์ถึงยอดเอียงประมาณ 15 องศา จากคำบอกเล่า พระปรารักษ์เอียงตั้งแต่สร้างเสร็จใหม่ๆแล้ว อาจเนื่องมาจากบริเวณพื้นดินด้านล่างอ่อนตามลักษณะของป่าชายเลนริมคลองที่ผ่านวัด โอกาสตั้งของพระปรารักษ์จึงเอียงไปจากศูนย์กลางของพระปรารักษ์

สถานที่สำคัญที่มีการท่องเที่ยวในปัจจุบันมี 3 แห่ง วัดพระสมุทรเจดีย์มีความสำคัญทางด้านวัฒนธรรมและเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวสมุทรเจดีย์ ประเพณีที่สำคัญของจังหวัดสมุทรปราการ ส่วนบ้านสาขลาและวัดสาขลา เป็นแหล่งที่สำคัญทางด้านวิถีชีวิตของชุมชน

2.7.6 อำเภอบางเสาธง

เขตอำเภอบางเสาธง มีพื้นที่ทั้งหมด 9.6 ตร.กม. ประกอบด้วยตำบลบางเสาธงและตำบลศรีษะจรเข้ใหญ่ นอกจากนี้อาจแบ่งพื้นที่ในลักษณะของโครงการซึ่งมีหน่วยงานรับผิดชอบดูแล และการให้ที่ดิน ดังนี้ - โครงการเมืองใหม่บางพลีวาระที่ 1 ในความรับผิดชอบของเทศบาลตำบลบางเสาธง ส่วนโครงการวาระที่ 2 และ 3 อยู่ในความรับผิดชอบของการเคหะแห่งชาติ รวมพื้นที่โครงการทั้งหมด 7.15 ตร.กม. คิดเป็นร้อยละ 74.47 ของพื้นที่เทศบาล-เขตนิคมอุตสาหกรรมบางพลีในความรับผิดชอบของการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย พื้นที่ 1.6 ตร.กม. หรือคิดเป็นร้อยละ 16.66 ของพื้นที่เทศบาล - เขตชุมชนเดิม พื้นที่ 0.85 หรือคิดเป็นร้อยละ 8.87 ของพื้นที่เทศบาล

เขตพื้นที่

ทิศเหนือ	จรดเขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร
ทิศใต้	จรด อ.บางบ่อ จ.สมุทรปราการ
ทิศตะวันออก	จรด อ.บางบ่อ จ.สมุทรปราการ
ทิศตะวันตก	จรด ต.ศรีษะจรเข้ใหญ่, ต.ศรีษะจรเข้ใหญ่ อ.บางเสาธง จ.สมุทรปราการ

2.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

(อดุลย์ วังศรีคุณ, 2543) วิจัยเรื่องการสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง พบว่า ลำดับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบไปด้วย 7 ขั้นตอน คือ ชุมชนรับรู้และตระหนักในปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันแสวงหาและเลือกแนวทางแก้ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันดำเนินการ สมาชิกชุมชนร่วมกันประเมินผลการทำงาน และร่วมกันปรับปรุงหากดำเนินการไม่สำเร็จ องค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วย การศึกษา ประสบการณ์จากชุมชนอื่น การศึกษาดูงาน การทัศนศึกษา การสนทนาปรึกษาหารือแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การประชุมอย่างเป็นทางการ การปฏิบัติจริง ฐานการเรียนรู้ภายนอกชุมชนได้แก่ ชุมชน บุคคล องค์กร ภายนอก ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย ปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม ปัจจัยภายนอกที่นำมาสังเคราะห์ส่วนใหญ่ได้แก่ แนวคิดการปฏิบัติของนักพัฒนาภายนอก ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมส่วนใหญ่ได้แก่ การดำเนินกิจกรรมอยู่บนพื้นฐานของประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น

อีกแนวทางหนึ่งในการทำให้ชุมชนเข้มแข็ง คือการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ กระบวนการแก้ปัญหา (วิชัย ต้นศิริ, 2538: คำนำ) เห็นว่า **เครื่องมือสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน คือการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ และเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน** ชุมชนที่มีการรวมกลุ่มเป็นองค์กร มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน มีการเชื่อมโยงประสานสัมพันธ์กัน จนเกิดเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันนั้น จะมีพลังที่จะแก้ปัญหาและพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เมื่อพิจารณาโดยรวมในเรื่องแนวทางทำให้ชุมชนเข้มแข็งที่ได้มีผู้กล่าวถึงข้างต้นพบว่า มีข้อเสนอที่สำคัญประการหนึ่ง คือ **การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอันเป็นแนวทางที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้** โดยที่กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมี 4 ขั้นตอน คือ (1) กำหนดปัญหา (2) แสวงหาทางเลือก (3) ดำเนินกิจกรรม (4) การประเมินผล การดำเนินการทุกขั้นตอนดังกล่าวสมาชิกในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ซึ่งสอดคล้องกับข้อสรุปของ (เดวิท แมทิวส์, 2540) ที่ว่า “การทำให้ชุมชนเข้มแข็งคือ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน”

สุภาพร นาคบัลลังก์ และมนฤทัย ไชยวิเศษ (2546) ได้ศึกษาเรื่องการปรับตัวและการจัดการทางวัฒนธรรมของชุมชนรอบวัดเพื่อการดำรงอยู่ของวัฒนธรรม พบว่า ไม่เพียงแต่ชุมชนต้องเข้มแข็งในการรวมตัวกันเพื่อฟื้นฟูภูมิปัญญาดั้งเดิมเท่านั้น **ผู้นำศาสนานับว่าเป็นกลไกสำคัญในการริเริ่มกิจกรรมทั้งทางโลกและทางธรรม** แต่อย่างไรก็ตามการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมยังคงต้องปรับเปลี่ยนไปภายใต้บริบทของการ

เปลี่ยนแปลงด้านประชากร สังคมและวัฒนธรรม เพราะฉะนั้นทางการจึงควรเผยแพร่ความรู้เรื่องสิทธิชุมชนให้กับชาวบ้านเพื่อให้ชุมชนได้ตระหนักถึงสิทธิในการจัดการทางวัฒนธรรมเพื่อประโยชน์ส่วนรวมต่อไป

Panitchpakdi. K. (2012: 361-371) ได้ศึกษาเรื่องความยั่งยืนของชุมชนภายใต้โลกาภิวัตน์ของชุมชนเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อที่จะทราบว่า ทำไมชุมชนเขายี่สารจึงเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งทั้งที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง พบว่าความสมดุลของปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจวัฒนธรรมท้องถิ่น และ 28 พฤติกรรมของคนในชุมชนล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนเขายี่สารสามารถงออัตลักษณ์ของตนเองไว้ได้อย่างเหนียวแน่น

ฉัตรทิพย์ มะโนชมพู่ (2549) ได้ศึกษาเรื่อง ความสำคัญของความเชื่อในประเพณีท้องถิ่นต่อการบริหารและการพัฒนาของเทศบาลนครเชียงใหม่ พบว่าคุณลักษณะส่วนตัวของคณะผู้บริหารและพนักงานของเทศบาลนครเชียงใหม่ นั้น มีระดับความสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องประเพณีท้องถิ่น และลักษณะพฤติกรรมทางการบริหารกล่าวคือคณะผู้บริหารและพนักงานส่วนใหญ่จะมีความเชื่อพื้นฐานในเรื่องของประเพณีท้องถิ่น หรือนำประเพณีท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทในการดำเนินชีวิตประจำวันเป็นอย่างมาก รวมทั้งให้ความสำคัญกับประเพณีดังกล่าวด้วยการนำมากำหนดแผนและบริหารงานพัฒนาอันจัดได้ว่า เป็นจุดเด่นของการพัฒนาเทศบาลนครเชียงใหม่อีกด้วย

2.9 บทสรุปจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1) กระบวนการเรียนรู้ คือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมซึ่งค่อนข้างจะถาวรของผู้เรียนที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมหรือการมีประสบการณ์ทางตรงหรือประสบการณ์ทางอ้อม โดยการเรียนรู้นอกจากจะสร้างสรรค์ภูมิปัญญาให้มนุษย์สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องแล้ว ยังก่อให้เกิดความภาคภูมิใจและความปิติแก่ผู้เรียนรู้อีกด้วย ทั้งนี้เราอาจแบ่งกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ออกเป็น 5 ขั้นตอน โดยเริ่มจาก “รวมคน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสรุปบทเรียน และร่วมรับผลจากการกระทำ” ถ้าวางจรแห่งการเรียนรู้ของชุมชนใดหมุนได้เร็วหรือมีพลวัตสูง แสดงว่าชุมชนนั้นมีพลังการเรียนรู้สูง

2) ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษาสังเกตคิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้อเนกหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาจากกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ เราอาจแบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เป็น 3 ลักษณะ คือ การถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างวัย การเกี่ยวข้องกับสถาบันต่างๆ ในหมู่บ้าน และการเรียนรู้เชิงประจักษ์

3) **วัฒนธรรม** มีผู้ให้คำจำกัดความไว้หลายแนวทาง เช่น วัฒนธรรม คือสิ่งที่ดีงามและที่มีคุณค่า ซึ่งคนในสังคมประพฤติปฏิบัติหรือแสดงออก มาช้านานในลักษณะที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณี และ ศิลปกรรมอันมีทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมที่ควรแก่การอนุรักษ์ หรือ วัฒนธรรม คือทุกสิ่งทุกอย่างซึ่งได้มา จากการเรียนรู้ของสังคมและสมาชิกได้มีส่วนร่วมในการใช้สิ่งนั้นๆสมาชิกในสังคมจะได้รับวัฒนธรรมเป็นมรดก ทางสังคมและอาจปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมนั้นๆเพื่อเป็นมรดกแก่ชนรุ่นต่อไป ฯลฯ เป็นต้น

4) **ความเชื่อ** คือ เรื่องราวของชาวบ้านที่เล่าหรือประพาศีสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคนในรูปแบบ ต่างๆ เช่น ประเพณี นิยาย นิทาน เพลง ศิลปะ สถาปัตยกรรม เป็นต้น เรื่องราวและพฤติกรรมเหล่านี้ ชาวบ้านได้ร่วมปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเกิดเป็นแบบอย่างหรือแนวทางในการดำเนินชีวิต โดยความเชื่อของคน ในสังคมแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ความเชื่อที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบศาสนาใหญ่หรือศาสนาประจำชาติ และ ความเชื่อพื้นบ้าน